

Vaasan yliopisto
UNIVERSITY OF VAASA

Henrik Sirén

Peruskoulun kurinpidon oikeudelliset ulottuvuudet

[Subject]

Johtamisen akateeminen yksik-
kö
Julkisoikeus pro gradu
Hallintotiede

Vaasa 2023

VAASAN YLIOPISTO**Johtamisen akateeminen yksikkö**

Tekijä:	Henrik Sirén		
Tutkielman nimi:	Peruskoulun kurinpidon oikeudelliset ulottuvuudet.		
Tutkinto:	Hallintotieteen maisteri		
Oppiaine:	Julkisoikeus		
Työn ohjaaja:	Niina Mäntylä		
Valmistumisvuosi:	2023	Sivumäärä:	73

TIIVISTELMÄ:

Peruskoulu on jokaiselle suomalaiselle tuttu instituutio, joka pitää sisällään oikeudellisesti tarkasteltuna moniulotteisen ja useaan eri oikeudenalan linkittyvän toimintaympäristön. Peruskoulun sisällä tehdään hallintopäätöksiä sekä tosiasiallista hallintotoimintaa, jonka puitteissa puututaan myös oppilaiden perusoikeuksiin, sekä käytetään voimakeinoja.

Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, miten virassa toimiva osa koulun henkilökunnasta (opettajat, rehtorit) saattaa virkatoimea harjoittaessaan syyllistyä vastuuasemastaan johtuvat velvoitteet laiminlyödessään epävarsinaisiin laiminlyöntirikoksiin, sekä toisaalta mun tyyppisillä delikteillä täyttyviin rikoksiin syyllistymistä toimivallan rajojen ylittyessä. Tutkimusaihetta päätettäessä tiedettiin, että suuri osa edellä mainituista tapauksista jää todellisuudessa kokonaan tutkimatta tai aluehallintovirastojen, tai alempien oikeusasteiden ratkaisemiksi. Näin ollen materiaalin kerääminen kattavasti olisi tutkimuksen tyyppi huomioon ottaen hyvin työlästä. Tästä syystä tutkimus keskittyy muutamiin ylimpien laillisuusvalvojien sekä ylimpien oikeusasteiden tapauksiin, joiden pohjalta voidaan vetää yleisiä suuntaviivoja oikeista toimintatavoista eri tilanteissa.

Tutkimuksen aikana erityisesti perusoikeuksien ja lasten oikeuksien rooli nousi hyvin keskeiseksi, samoin niihin tiiviisti kytkeytyvien hallinnon oikeusperiaatteiden. Erityisesti kurinpitorangeistusten sekä muiden perusoikeuksia rajaavien toimien osalta voidaan todeta, että perusoikeudet määrittävät niiden luonnetta hyvin pitkälti. Myös keskeiseksi nousi omistusoikeuden sekä liikkumisenvapauden perusoikeudet, jotka liittyvät keskeisesti siihen, mitä koulupäivän aikana oppilalla saa olla hallussaan ja miten hän saa liikkua koulupäivän aikana.

Kurinpitokeinojen osalta suureksi kysymysmerkiksi nousi niiden käyttö oikeasuhtaisesti ja ennen kaikkea oikeasuhteisuuden jälkikäteinen näyttäminen ja jälki-istunnon määräämisen perusteiden läpinäkyvyyden varmistaminen. Viranomaisten velvollisuus on järjestää toimintansa hallinnon keskeisten oikeusperiaatteiden, sekä hyvän hallinnon periaatteiden mukaisesti. Näin ollen oppilailla ja heidän vanhemmillaan tulisi olla nykyistä suurempi mahdollisuus tutustua jälki-istuntojen määräämisen periaatteisiin, erityisesti sellaisiin seikkoihin kuten; useamman rikkeen yhtäaikainen sanktiointi, teon uusimisen vaikutus sekä eri tapauksista aiemmin langetetut rangaistukset ynnä muut vastaavat seikat.

Uhkatilanteet peruskoulussa voidaan jakaa tietyllä tapaa sisä- ja ulkosyntyisiin tilanteisiin. Sisäsyntyiset tilanteet johtuvat oppilaiden tai henkilökunnan toiminnasta koulupäivän aikana ulkosyntyiset taas ulkopuolisten ihmisten ja ilmiöiden aiheuttamista riskeistä. Näihin ilmiöihin reagointi on pääsääntöisesti hätävarjelun ja pakkotilatekojen kautta arvioitavaa toimintaa, johon opettajat ja rehtorit voidaan katsoa myös vastuuasemansa vuoksi velvoitetuiksi, tietyin reunaehdoin.

Johtopäätöksenä perusopetuksessa tulisi kiinnittää nykyistä enemmän huomiota siihen, että perusoikeusrajoituksia sisältävien toimien perusteet ovat yhdenmukaiset ja avoimesti saatavilla. Lisäksi opettajat sekä rehtorit kohtaavat työssään paljon tilanteita, joissa voivat syyllistyä epävarsinaiseen laiminlyöntirikokseen. Nämä vastuuasemat myös rakentuvat myös sellaisista tekijöistä, jotka eivät suoraan johdu virkasopimuksista tai muista virkasuhteeseen liittyvistä asiakirjoista, vaan rikoslaista.

AVAINSANAT: Peruskoulu, virkavastuu, kurinpitorangaistus, laiminlyöntirikokset, lasten oikeudet, hätävarjelu, pakkotila.

Sisällys

1	Johdanto	6
1.1	Tutkimuksen menetelmät ja kohde	6
1.1.1	Kysymyksenasettelu ja aiherajaus	7
1.1.2	Tutkimuksen aineisto ja rakenne	8
2	Opettaja ja rehtorin oikeudellinen asema	9
2.1	Virkasuhde ja virkavastuu	9
2.2	Johdatus vastuuvapausperusteisiin	10
3	Tarkastelun oikeudelliset lähtökohdat	12
3.1	Julkisoikeus	12
3.1.1	Perusoikeuksien näkökulma	12
3.1.2	Hallinnon keskeiset oikeusperiaatteet ja hyvä hallinto	20
4	Rikosoikeus	25
4.1.1	Yleistä	25
4.1.2	Keskeiset periaatteet	25
4.1.3	Syällisyydestä ja teon käsitteestä	27
4.1.4	Tuottamus ja laiminlyönti	31
4.1.5	Hallintomenettelyn ja hyvän hallinnon suhde rikosoikeuteen	34
5	Opettajien ja rehtorien toimivallan ylittämisen ja alittamisen tilanteet	36
5.1	Kurinpitomenettely	36
5.2	Sosiaaliadekvaattisuus ja oppilaan asema peruskoulun ympäristössä	38
5.3	Kaksoisrangaistavuuden kieltö	39
6	Kurinpitokeinot	42
6.1	Jälki-istunto	42
6.2	Kirjallinen varoitus ja siivousvelvoite	45
6.3	Oppilaan määräaikainen erottaminen ja opetuksen epääminen	46
6.4	Häiritsevän ja turvallisuutta vaarantavan oppilaan poistaminen	48
6.5	Esineiden ja aineiden haltuunotto sekä tavaroiden tarkastaminen	48

6.5.1 Opetusta häiritsevät vaarattomat esineet ja menettely niiden haltuun ottamiseksi	55
7 Uhkatilanteet ja toimintavelvollisuus	58
7.1 Uhkatilanteiden määrittely	58
7.2 Oikeudelliset vastuut uhkatilanteissa	59
7.3 Hätävarjelu	60
7.3.1 Hätävarjelun liioittelusta	64
7.4 Pakkotila	66
8 Johtopäätökset	68
Lähteet	Virhe. Kirjanmerkkiä ei ole määritetty.
Liitteet	Virhe. Kirjanmerkkiä ei ole määritetty.
Liite 1. Liitteen nimi	Virhe. Kirjanmerkkiä ei ole määritetty.
Liite 2. Liitteen nimi	Virhe. Kirjanmerkkiä ei ole määritetty.

1 Johdanto

Peruskoulussa (ala- ja yläkoulut) työskentelevät opettajat, rehtorit sekä muu henkilökunta kohtaavat työssään erinäisiä uhkatilanteita, sekä tilanteita, joissa varsinaista uhkaa ei ole, mutta opettaja joutuu turvautumaan erikoisoikeuksiinsa järjestyksen säilyttämiseksi. OAJ:n selvityksen mukaan 15 prosenttia luokanopettajista, 9 prosenttia rehtoreista, sekä 31 prosenttia erityisluokanopettajista on kohdannut työssään väkivaltaa.¹

Opettajat sekä rehtorit ovat perusopetuslain 36 a-i § (1998/628) mukaisesti oikeutettuja tiettyyn julkisen vallan käyttöön virkatehtäviensä hoitamisessa, mikäli toimivat virka-suhteessa. Esimerkiksi haltuun ottamaan sellaisia esineitä tai aineita, jotka ovat kiellettyjä tai muuten häiritsevät tai vaarantavat opetusta tai turvallisuutta. Tutkimus siis pyrkii selvittämään ja selkeyttämään opettajiin ja rehtoreihin kohdistuvien oikeudellisten vaatimusten sisältöä. Erityisesti valvontavastuun sekä epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen (komissiividelikti) muodostumisen kannalta käytännön opetustilanteissa.

1.1 Tutkimuksen menetelmät ja kohde

Tutkimuksen kohteena ovat opettajien, sekä rehtorien toimivallan rajat, sekä niiden ylittämisen että alittamisen osalta. Ylittämisen osalta tarkastellaan tilanteita, joissa opettaja tai rehtori on ylimitoittanut julkisen vallan käyttöön perustuvat toimensa suhteessa käsillä olevaan tilanteeseen. Alittamisen osalta taas tarkastelussa ovat tilanteet, joissa opettaja ei ole käyttänyt lainkaan tai riittävästi oikeuksiaan suhteessa tilanteen vaatimukseen. Toisaalta voidaan ajatella myös tilanne, jossa opettaja tai rehtori on täyttänyt sen velvollisuuden, jota häneltä voidaan tilannekohtaiset tekijät huomioon ottaen odottaa, vaikkei ole onnistunut toiminnallaan estämään vahinkoseurausta.

¹ Golnick & Ilves, 2020, s. 16-18.

Tutkimuksen menetelmä on oikeusdogmaattinen eli lainopillinen. Siinä pyritään ole-massa olevaa lainsäädäntöä sekä muita oikeuslähteitä tulkiten esittämään argumentte-ja siitä, kuinka tarkastelun kohteena olevia säädöksiä tulisi tulkita.² Säännösten tulkin-nassa sovelletaan Aarniolaista tulkintaoppia, jossa oikeusnormin merkityssisältöä voi-daan lähestyä sen semanttisen eli kielellisen sisällön, oikeudellisesti mahdollisen sisäl-lön sekä mahdollisten kontekstuaalisten merkitysten kautta. Mikäli kielellinen tulkinta ei anna vastausta tai vastaus jää liian moniselitteiseksi, tulkitaan normia oikeudellisesti mahdollisten vaihtoehtojen kautta. Tämä tarkoittaa tukeutumista oikeuslähteisiin, joi-den perusteella saadaan rakennettua pitävämpi argumentti näkemyksen tueksi. Viime-sijaisesti tulkintaa voidaan tehdä myös kontekstuaalisesti, mutta sen vaatimukseksi asetetaan, ettei kielellisiä tai semanttisia argumentteja käyttäen ole pystytty rakenta-maan riittävän pätevää argumentaatiota.³

1.1.1 Kysymyksenasettelu ja aiherajaus

Tutkimuskysymyksiksi rajataan opettajien sekä rehtorien kurinpidollisten oikeuksien käytön ylimitoittaminen sekä alimitoittaminen. Tätä tarkastellaan julkisoikeudellisen sekä rikosoikeudellisen viitekehyksen läpi. Tarkastelu kahden oikeudenalan kautta on oikeutettua, koska virkamiehen tai muun julkisyhteisön työntekijän virkavastuu saattaa toteutua myös virkavirheenä tai korvausvastuuna, ilman rikosoikeudellista vastuuta⁴.

Toisaalta oikeuksien käyttämättä jättäminen saattaa tulla arvioitavaksi rikoslain (39/1889) 3§ mukaisena laiminlyöntirikoksena. Kyseessä on epävarsinainen laiminlyön-tirikos, jossa tekijän olisi asemansa perusteella pitänyt estää vahinkoseurauksen tapah-tuminen. Rikosvastuu kuitenkin edellyttää, että teon kriminalisoiva normi voidaan tulki-ta siten, että se kattaa myös vastuuasemassa olevan passiivisen toiminnan. Käytännös-sä siis rikoksen edellytyksenä ei pidetä henkilön nimenomaista omaa toimintaa.⁵ Lisäksi arvioitavaksi saattaa tulla rikoslain 6§ mukainen voimakeinojen käyttö virkatehtävän

² Aarnio, 1997, s. 36–37.

³ Aarnio, 2006, s.246-247.

⁴ Mäenpää, 2003, s. 515-518.

⁵ HE 44/2002 vp s.42-43.

hoitamiseksi. Toisaalta tarkastellaan myös opettajan ja rehtorin määritelmää ja ristiriitaa, joka maallikkotarkkailijan (esimerkiksi oppilaan huoltaja) näkökulmasta muodostuu vaikkapa opettajan kaltaisesti esiintyvän ”muun opetusta antavan henkilön” toiminnasta ja oikeuksista.

Tarkastelun ulkopuolelle jätetään suurelta osin koulun muun henkilökunnan (avustajat, keittäjät jne.) toiminta kyseisissä tilanteissa, sekä mahdollisten rangaistusten ja vahingonkorvausten määräytyminen tuomioistuimessa. tarkastelun keskipisteessä pyritään pitämään tosiasiallisen hallintotoiminnan yhteydessä tapahtuvien kurinpitotilanteiden oikeudellinen arviointi. Kuitenkin arviossa otetaan huomioon ihmisyksilön toiminnan lisäksi myös opetuksen järjestäjän velvollisuudet, joita sille asettaa toisaalta julkisoikeudellinen sääntely ja lasten erityisoikeuksia takaavat kansainväliset sopimukset, mutta myös kotimainen työlainsäädäntö.

1.1.2 Tutkimuksen aineisto ja rakenne

Tutkimus jaotellaan kahteen pääjaksoon, joista ensimmäinen tarkastelee tilanteita, joissa opettaja tai rehtori ylittää toimivaltansa ja miten se vaikuttaa oikeudelliseen arviointiin. Jälkimmäinen jakso taas tarkastelee oikeudellisesti niitä tilanteita, joissa toimivaltaa ei ole käytetty riittävästi. Tarkasteltavat tilanteet löytyvät pitkälti perusopetuslain 36§ a-g pykälistä, niiden tueksi tutkimuksessa esitetään niihin liitännäisiä oikeustapauksia. Näiden lisäksi tutkimuksen alussa käydään lyhyesti läpi tarkastelun teoreettiset lähtökohdat. Lopuksi esitetään johtopäätökset tutkimuksen perusteella.

2 Opettaja ja rehtorin oikeudellinen asema

2.1 Virkasuhde ja virkavastuu

Perusopetuksessa Opettajat ja Rehtorit ovat virkasuhteessa työnantajaansa. Heihin sovelletaan Lakia kunnan ja hyvinvointialueen viranhaltijasta (2003/304). Mainitun lain 2§ mukaan viranhaltija on virkasuhteessa kuntaan tai hyvinvointialueeseen. Kuntalain (410/2015) 87§ pykälän mukaisesti sellaiset tehtävät, joissa käytetään julkista valtaa, tulee hoitaa virkasuhteessa. Koska opettaja ja rehtori voivat käyttää julkista valtaa esimerkiksi määräämällä oppilaan jälki-istuntoon, tulee heidän aina olla virkasuhteessa kuntaan tai hyvinvointialueeseen. Tosiasiallista hallintotoimintaa sisältävä tehtävä esimerkiksi päivähoitossa, ei ole kuntalain esitöiden mukaan pykälässä tarkoitettua julkisen vallan käyttöä.⁶ Julkisen vallan käytöksi kuitenkin katsotaan myös tosiasiallinen hallintotoiminta, jos siinä puututaan yksilön etuihin tai oikeuksiin merkittäväällä tavalla. Näin ollen voidaan katsoa, että esimerkiksi koulunkäynnin ohjaajan työ ei sisällä pelkästään julkisen vallan käyttöä eikä siten edellytä virkasuhdetta. Rikosoikeudellinen virkavastuu saattaa kuitenkin koskea myös näitä henkilöitä, heidän tosiasiallisessa hallinto-toiminnassaan tekemien toimiensa osalta.⁷

Virkavastuu ilmenee Suomen perustuslain (731/1999) 118§, jonka mukaan virkamies vastaa toimenpiteestä, johon on ryhtynyt. Virkavastuuta voidaan jaotella eri osiin, joita ovat esimerkiksi rikosoikeudellinen vastuu, kurinpidollinen vastuu sekä vahingonkorvausvastuu. Näiden alalajina voidaan nähdä vielä virkavastuun sisältävän virkamiehen tosiasiallisen vastuun tehtävien tehokkaasta ja laadullisesti hyvästä ja asianmukaisesta suorittamisesta.⁸

Virkarikoksista säädetään rikoslain (RL) 40. luvussa. Tämän tekstin kannalta niistä oleellisiä ovat virka-aseman väärinkäyttäminen sekä sen törkeä tekemuoto (RL 40. luku 7

⁶ HE 286/2014, s. 201-202.

⁷ Koskinen, Kulla, 2019, s.332.

⁸ Koskinen, Kulla, 2019, s. 327-330.

§ ja 8 §), että virkavelvollisuuden rikkominen sekä tuottamuksellinen virkavelvollisuuden rikkominen (RL 40. luku 9 § ja 10 §). Virkarikoksesta voidaan tuomita opettaja tai rehtori, koska siitä voidaan tuomita myös kuntaan tai kuntayhtymään virka- tai siihen rinnastettavassa palvelussuhteessa oleva henkilö, sekä henkilö, joka käyttää julkista valtaa. RL 40.luvun 11 § määrittellään myös muut, tämän tekstin kannalta toissijaiset tahot, jotka näistä rikoksista voidaan tuomita.

2.2 Johdatus vastuuvapausperusteisiin

Rikoslain neljännen luvun 6§ pykälän mukainen voimakeinojen käyttö virkatehtävän suorittamiseksi koskee viranomaisia. Tähän viittaa myös pykälän entinen nimi julkisoidellinen hätävarjelu.⁹ Jotta pykälä saadaan kytkettyä tarkasteltavaan kokonaisuuteen, tulee huomioida perusopetuslain 36 b § pykälän säädökset häiritsevän ja turvallisuutta vaarantavan oppilaan poistamisesta opetustilasta tai koulun tilaisuudesta. Pykälän toisen momentin mukaisesti opettaja tai rehtori saa oppilaan poistamiseksi tämän tehdessä vastarintaa, käyttää välttämättömiä voimakeinoja, joita voidaan pitää kokonaisuus huomioon ottaen puolustettavina. Saman lain 36 d § sisältää pääpiirteittäin samat voimankäytön ehdot, mutta sellaisen esineen tai aineen, joka häiritsee opetusta tai oppimista, haltuunoton oppilaalta yhteydessä.

Kuten edellä todettiin, opettaja ja rehtori ovat virkamiehiä. Heille on säädetty laissa erikseen valtuus käyttää voimakeinoja, joten heihin sovelletaan rikoslain 4 luvun 6§ sääntelyä. Rikoslain neljäs luku säättää vastuuvapausperusteista. Vastuuvapaus- tai joskus oikeuskirjallisuudessa oikeuttamisperusteina tunnetut perusteet tarkoittavat niitä olosuhteita, joissa tehty teko on sinänsä jonkin rikoksen tunnusmerkistön mukainen, mutta ei oikeusjärjestyksen vastainen.¹⁰ Oikeuttamisperusteen nojalla tehty, rikoksen tunnusmerkistön täyttävä teko ei ole rikos.¹¹ Luonnollisesti ei voida tehdä päätelmää, että mikä hyvänsä pahoinpitelyn tai muun rikoksen tunnusmerkistön täyttävä teko olisi

⁹ HE 44/2002. s.16.

¹⁰ Frände, 2005, s.148.

¹¹ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.390.

automaattisesti sallittu perusopetuslain erittelemissä tilanteissa. Oikeuttamisperuste antaa kuitenkin opettajalle tai rehtorille sen välttämättömän ”liikkumavaran”, jonka nojalla edellä mainittujen toimien toteuttaminen on ylipäätään mahdollista, ilman rikosoikeudellista vastuuta.

Hätävarjelu ja pakkotila käydään syvällisemmin läpi luvussa 6.3. Ne ovat peruskoulu-ympäristön uhkatilanteissa voimakeinojen käytön lisäksi keskeisimmät vastuuvapausperusteet. Hätävarjelulla tarkoitetaan oikeutta suojata jotakin oikeushyvää oikeudeton- ta hyökkäystä vastaan. Hätävarjelu määritellään rikoslain 4. luvun 4. pykälässä. Pykälän mukaan hätävarjeluteko ei saa ilmeisesti ylittää sitä, mitä voidaan pitää puolustettava huomioon ottaen hyökkäyksen laatu, voimakkuus, osapuolten henkilöt sekä muut olo- suhteet. Hyökkäyksen ei ehdottomasti tarvitse kohdistua hätävarjelu-oikeuden käyttäjän oikeushyvään.¹² Tyypiesimerkkinä hätävarjelusta toimii usein pahoinpitelyltä puolus- tautuminen teolla, joka itsessään täyttää pahoinpitelyn tunnusmerkistön. Mikäli käsillä on hätävarjeluun oikeuttava tilanne, on puolustusteko tietyin reunaehdoin sallittu.¹³ Oikeus yhteen vastuuvapausperusteeseen ei poista oikeutta hyödyntää toista vastuu- vapausperustetta. Voidaan kuvitella esimerkiksi tilanne, jossa oppilasta luokasta voima- keinoin poistava opettaja joutuu oppilaan vastarinnan vuoksi luopumaan virkatehtäväs- tään (oppilaan poistaminen) ja suojaamaan omaa fyysistä koskemattomuuttaan teoilla, jotka eivät olisi suhteellisuusperiaatteen mukaisia oppilaan poistamiseksi luokasta.

¹² Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.389.

¹³ Nuutila, 1997, s. 73.

3 Tarkastelun oikeudelliset lähtökohdat

3.1 Julkisoikeus

3.1.1 Perusoikeuksien näkökulma

Edellä todetun mukaisesti opettajat ja rehtorit käyttävät työssään julkista valtaa ja ovat siten virkasuhteessa. Kuitenkin vastuu opetuksen järjestämisestä on Perusopetuslain 4§ mukaisesti kunnalla suhteessa asukkaisiinsa. Saman lain 7§ mukaisesti myös rekisteröidyn yhteisön tai säätiön on sovittava asiasta sen kunnan kanssa, jossa opetusta järjestetään. Näin ollen kaikki Suomessa järjestettävä perusopetus on kuntien ja viime sijaisesti valtion vastuulla. Koska kyse on lapsiin ja nuoriin kohdistuvasta sääntelystä, on syytä korostaa lapsen edun merkitystä kaikessa heihin liittyvässä julkishallinnon toiminnassa. Periaate ilmaistaan Yhdistyneiden kansakuntien lasten oikeuksien sopimuksen kolmannessa artiklassa ja sen mukaan viranomaistoimissa tulee ottaa huomioon lapsen etu sekä hänen hyvinvoinnilleen välttämätön suojelu ja huolenpito. Hakalehto-Wainion mukaan tämä periaate heijastuu peruskouluun siten, että kaikessa toiminnassa otetaan huomioon lasten aikuista heikompi kyky hahmottaa ja käsittää riskejä sekä vaaroja, jolloin näiden riskien ennaltaehkäisyn ja niihin puuttumisen kynnyks tulee asettaa poikkeuksellisen alas.¹⁴

Perustuslain 16§ mukaisesti jokaisella on oikeus perusopetukseen. Se on mainittu perustuslain toisessa luvussa, jossa luetellaan perustuslain takaamat perusoikeudet. Saman luvun 7§ jokaisella on oikeus elämään, henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Edelleen saman luvun 22§ mukaan julkisen vallan on turvattava näiden oikeuksien toteutuminen. Oikeus maksuttomaan perusopetukseen pohjautuu Taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien sopimukseen (TSS-sopimus) sekä Lapsen oikeuksien yleissopimukseen. Näiden sopimusten mukaisesti perusopetuksen tulee olla myös kaikkien saatavissa.¹⁵ Tavoitteen tosiasialliseksi toteuttamiseksi on siten tär-

¹⁴ Hakalehto-Wainio (2012) s.250.

¹⁵ Hallberg ja muut, perusoikeudet (2, luku 3, kohta 12, 2011/2011 päivittyvä verkkajulkaisu.

keää, että koululaitoksella on riittävät mahdollisuudet turvata oppimisympäristö, jossa oppilaiden ei tarvitse väkivallan kohteeksi joutumisen pelossa jättää saapumatta kouluun ja toisaalta sellainen, jossa oppimiseen vaikuttaviin häiriötekijöihin puututaan. Tätä tavoitetta ilmentää myös perusopetuslain 29§, jossa säädetään oikeudesta turvalliseen opiskeluympäristöön. Vastaava tavoite ilmenee myös saman lain esitöistä, joiden mukaan opetuksen järjestäjän tulee huolehtia turvallisen oppimisympäristön tosiasiallisesta toteutumisesta.¹⁶ Turvallinen oppimisympäristö voidaan myös edelleen jakaa osiin, kuten fyysiseen, psyykkiseen, sosiaaliseen ja pedagogisen turvallisuuteen. Fyysinen ulottuvuus viittaa koulun tilojen ja välineiden turvallisuuteen, psyykinen turvallisuus tärkeimpänä kiusaamisen ehkäisyyn sekä henkilöstön kykyyn luoda oppilaille tila, jossa he kokevat voivansa turvallisesti kertoa henkilöstölle mieltään painavista asioista. Sosiaalinen turvallisuus viittaa koulun sisäisen kommunikaation toimivuuteen, sekä siihen, että oppilaille ei välity kuvaa sekavasti organisoidusta koulusta, jossa henkilökunnan aika kuluu sisäisten ongelmien selvittämiseen. Pedagoginen turvallisuus taas viittaa siihen, että oppilaat saavat opetussuunnitelman mukaista opetusta asianmukaisin välineine ja työrauhasta sekä kurinpidosta huolehditaan asianmukaisesti.¹⁷

Perustuslain 7§ tarjoaa perusopetuksen näkökulmasta kaksi keskeistä tarkastelun kulmaa. Ensinnäkin tarkastelun kohteeksi nousee kaikkien oppilaiden ja koulun henkilökunnan jäsenten oikeus fyysiseen koskemattomuuteen. Perustuslain 7§ korostaa lain esitöiden mukaan julkisen vallan toimintavelvoitetta kansalaisten suojaamiseen rikoksilta ja heidän oikeuksiensa rikkomiselta. Toisaalta esitöistä käy ilmi myös, että pykälä antaa suojaa myös ”henkilöön käypiä” tarkastuksia kohtaan ja lisäksi henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttumiselle on esitöiden mukaisesti asetettava korkea kynnyks¹⁸, joten pykälä sekä rajoittaa että asettaa julkiselle vallalle velvoitteita. Tämä käy ilmi myös esitöistä.¹⁹

¹⁶ HE 205/2002 vp, s.11.

¹⁷ Hakalehto-Wainio (2012) s.243-244.

¹⁸ HE 309/1993 vp, s.47.

¹⁹ HE 309/1993 vp, s.26.

Jos ymmärtäisimme perusoikeuden koskemattomuuteen vain jo käsitellyssä laajuudessa, muodostuisi hyvin nopeasti ongelmia. Lasten ja nuorten tunteiden säätely on vasta kehitysvaiheessa, joten turvautuminen fyysisiin keinoihin konfliktien ratkaisussa on kouluissa suhteellisen tavallista oppilaiden keskuudessa. Näin ollen oppilaiden fyysisen koskemattomuuden turvaamiseksi tietyissä tilanteissa heidän perusoikeuttaan fyysiseen koskemattomuuteen on rajoitettava. Fyysinen koskemattomuus määritellään perusoikeudeksi perustuslain 2. luvun 7§ pykälässä, jossa määritellään myös tarkastelun kohteena olevien tilanteiden kannalta oleellinen oikeus henkilökohtaiseen vapauteen. Pykälän 3. momentin mukaan henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua, eikä vapautta riistää ilman laissa säädettyä perustetta. Pykälään siis sisältyy kvalifioitu lakivaraus. Myös perusopetuksen kannalta olennaiseksi muodostuu saman lain 2. luvun 16§, jossa säädetään omaisuuden suojusta. Vastaavaa kvalifioitua lakivarausta²⁰ kuin 7§ ei sisälly omaisuuden suojaan, vaan siihen liitetty lakivaraus käsittelee pakkolunastusta.

Perustuslakivaliokunta on laatinut perusoikeuksien rajoittamista koskevat vaatimukset, jotka asettavat sen minimitason, joka rajoitustoimien tulee täyttää ollakseen päteviä. Nämä vaatimukset ovat 1) lailla säätämisen vaatimus, 2) lain täsmällisyyden ja tarkkarajaisuuden vaatimus, 3) rajoituksen hyväksyttävyyden vaatimus, 4) rajoituksen suhteellisuusvaatimus, 5) perusoikeuden ydinalueen koskemattomuuden vaatimus, 6) oikeus- turvajärjestelyiden riittävyden vaatimus ja 7) Suomelle asetettujen ihmisoikeusvelvoitteiden noudattamisen vaatimus.²¹

Ensimmäinen vaatimus koskee lailla säätämistä. Perusoikeuden rajoituksen tulee siis tapahtua eduskunnan säätämällä lailla, ei alemmalla säädöksellä.²² Perusoikeuden rajoittamiseksi määritellään siis tässä tapauksessa oppilaan fyysiseen koskemattomuuteen puuttuminen (perusopetuslaki 36 b §), oppilaan tavaroiden tarkastaminen ja tilapäinen haltuunotto ynnä mahdollinen hävittäminen (perusopetuslaki 36 d-g §) sekä

²⁰ Finlex, lainkirjoittajan opas, perusoikeuksien säätely 4.1.22

²¹ PeVM 25/1994 vp s.4-5.

²² PeVM 25/1994 s.5

liikkumisvapauden rajoittaminen jälki-istunnolla. (perusopetuslaki 36§). Näin ollen opettajien ja rehtorien toimivalta perustuu eduskunnan säätämään lakiin.

Lain täsmällisyyttä ja tarkkarajaisuutta arvioitaessa tulee kiinnittää huomiota siihen, onko laissa säädetty seuraavista seikoista; kenelle oikeus käyttää rajoitusvaltuuksia annetaan, mitä hänellä on näitä valtuuksia käyttäessään oikeus tehdä ja miten valtuuksia sovellettaessa tulee menetellä.²³ Laissa tulee yksilöidä riittävän yksilöllisesti, kenellä on oikeus käyttää mainittuja rajoituksia, eikä esimerkiksi pelkkä toteamus tietyn toimijan virkamiesten oikeudesta riitä, ellei tarkoitus ole tosiasiallisesti tällaista oikeutta heille kaikille antaa.²⁴ Perusopetuslain 36 b § käsittelee häiritsevän ja turvallisuutta vaarantavan oppilaan poistamista. Pykälän 1. momentissa yksilöidään oikeuden kuuluvan opettajalle ja rehtorille. Asetus opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista (1998/986) määrittelee toisen luvun 2. pykälässä rehtorin kelpoisuusvaatimukset, joten rehtorin määritelmä on selkeä ja yleisesti koulu yhteisössä rehtori on laajalti tunnettu hahmo.

Opettajan määritelmä on pääpiirteittäin selvä. Perusopetuslain 37§ mukaan koululla tulee olla rehtori sekä riittävä määrä opettajia. Asetus opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 4§ määrittelee aineenopettajan- ja luokanopettajan viran kelpoisuusvaatimukset. Lähinnä tutkimuksen kannalta mielenkiintoiseksi nousee edellä mainitun asetuksen 23§ mukainen väliaikaisesti opetusta antava henkilö. 23§ mukaan opetusta voidaan määrätä antamaan enintään vuoden ajaksi sellainen henkilö, jolla on riittävä koulutus ja tehtävän edellyttämä taito. Sanamuodosta käy ilmi, että tällaista henkilöä ei nimitetä opettajaksi, vaan ”opetusta antamaan”. Kansanomainen ilmaus lienee sijaisopettaja.

Koska mainituilla sijaisilla ei tarvitse olla pätevyyttä opettajan- tai rehtorin virkaan, eivät he voi tulla nimetyksi edes tilapäisesti näihin virkoihin. Edelleen tästä seuraa se,

²³ Hallberg ja muut, perusoikeudet, luku 3 (2011/2011), päivittyvä verkkojulkaisu. Myös esimerkiksi PeVL 21/2006 vp s.3, PeVL 12/1998 vp s.3

²⁴ Hallberg ja muut, perusoikeudet, luku 3, päivittyvä verkkojulkaisu.

etteivät he voi tehdä toimessaan hallintopäätöksiä tai käyttää perusopetuslaissa opettajalle ja rehtorille rajattuja voimakeinoja. Myös sivistysvaliokunta on mietinnössään katsonut, että voimakeinojen käytön lisäämisen lakiin tulisi johtaa myös opettajankoulutukseen tehtäviin lisäyksiin aiheesta.²⁵ Joten selvänä tarkoituksena on ollut, että ainoastaan opettajan virassa tai palvelussuhteessa toimivat opettajat tuodaan voimankäyttöoikeuksien piiriin. Myöskään esitöiden perusteella ei ole aihetta tulkita²⁶, että mainitut oikeudet kuuluisivat ”opetusta tilapäisesti antaville” henkilöille. Toisaalta rikosoikeudellinen virkavastuu kattaa Rikoslain 40. luvun 11§:n mukaan virkasuhteessa ja siihen rinnastettavassa palvelussuhteessa olevat henkilöt. Määritelmän piirissä on myös tosiasiallinen julkisen vallan käyttö, jota perusopetuksessa on esimerkiksi matkapuhelinten käytön valvonta tai oppitunnin häiritsemisestä oppilaan huomauttaminen.

Koska edellä mainitun 23§ mukainen ”opetusta tilapäisesti antava henkilö”, voidaan nimetä jopa vuodeksi toimeensa, nousee perustellusti esiin kysymys hänen oikeudellisesta asemastaan. Huolimatta juridisesta roolistaan jossain opettajan ja avustajan välimaastossa, esiintyy tällainen henkilö koulun arjessa opettajan kaltaisesti ja oletettavasti arkikielessä myös tulee kutsutuksi opettajaksi. Oppilaiden vanhemmat ovat myös alttiita väärinkäsityksille tällaisen henkilön asemasta. Jäljempänä tarkastellaan myös opetusta antavan henkilön asemaa kurinpitotoimissa sekä valvontavastuussa.

Hiukan epäselväksi, joskin marginaaliseksi kysymykseksi, jää puhtaasti hallinnollisissa tehtävissä toimivan vararehtorin asema. Melko tyyppillisesti vararehtorin tehtävät kuuluvat perusopetuksessa opettajan virassa toimivalle henkilölle.²⁷ Koska viranomaisen toimivallan tulee perustua lakiin²⁸, on selvää, että esimerkiksi toimistosihteerille ei näitä oikeuksia ole tarkoitus antaa, edes siinä teoreettisessa tapauksessa, että hänellä olisi opettajan tai rehtorin pätevyys. Hallituksen esitöissä²⁹ tai Sivistysvaliokunnan mietin-

²⁵ SiVM 18/2002 vp, s 5.

²⁶ HE 205/2002 vp, s.18.

²⁷ Kunnallinen opetushenkilöstön virka- ja työehtosopimus 2020-2021, Osio B, liite 1, osa 3, 9§.

²⁸ Mäenpää, 2017, s.276

²⁹ HE 205/2002 vp, s.18.

nössä³⁰ asiaan ei oteta kantaa. Kuitenkin vararehtorina toimiminen edellyttää rehtorin pätevyyttä, joka asetuksen opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 2. luvun 2§ 3. alakohdan mukaisesti edellyttää riittävää työkokemusta opettajan tehtävistä. Näin ollen myös hallinnollisissa tehtävissä ilman opetusvelvoitetta toimiva vararehtori on pätevä opettaja ja rehtori. Koska opetustyöhön osallistumista ei virallislähteissä vaadita, ei sen puuttumisen pitäisi nousta kynnyskysymykseksi. Kuitenkin kuten edellä mainittu, laissa tulee tarkasti eritellä ne viranomaiset, joilla on oikeus perusoikeuksien rajoittamiseen. Perusoikeuslain sanamuodoissa eritellään vain opettaja tai rehtori. Näin ollen muodostuu vähintään lain tulkintaongelma, mikäli nimenomaisesti vararehtorin virkaa hoitava viranhaltija käyttää perusopetuslain mukaisia voimakeinoja.

Perusoikeuksien rajoitusten hyväksyttävyyksivaatimus kytkeytyy kiinteästi siihen, pyritäänkö rajoituksella turvaamaan muiden ihmisten perusoikeuksien parempaa toteutumista. Rajoituksen hyväksyttävyys voi liittyä suoraan toisen ihmisen perusoikeuksien turvaamiseen tai välillisesti viranomaisten toimivallan kautta samaan lopputulemaan tähtäävään toimintaan. Hyväksyttävyyksivaatimus voi täytyä myös painavan muun intressin suojelemiseksi, esimerkiksi järjestäytyneen rikollisuuden torjunnan tai kansallisen turvallisuuden takaamisen kaltaisista syistä.³¹

Perusoikeuksien rajoittaminen arvioidaan aina jokaisen perusoikeuden kohdalta erikseen, eikä yhteen perusoikeuteen kohdistuva rajoitus anna rajoittajalle oikeutta rajata toimien kohteen muita perusoikeuksia, ellei tilannekohtaisten tekijöiden vuoksi se ole yhtä lailla oikeutettua kuin ensimmäinen rajoitus.³² Käytännön koulumaailmassa tätä rajoitusperustetta joudutaan pohtimaan esimerkiksi tilanteessa, jossa oppilas on määrätty esimerkiksi väkivaltaisuuden vuoksi (hyväksyttävä rajoitusperuste, koska pyritään suojelemaan muiden terveyttä) jälki-istuntoon. Pelkästään tämän kurinpitotoimen kohteeksi joutuminen ei kuitenkaan anna koululle oikeutta esimerkiksi tarkistaa oppilaan

³⁰ SiVM 18/2002 vp, s 6.

³¹ Hallberg ja muut, perusoikeudet, luku 3, päivittyvä verkkojulkaisu (2011/2011).

³² HE 309/1993 vp. s. 49.

tavaroita, ellei ole varteenotettavaa syytä epäillä oppilaan hallussa pitävän vaarallista esinettä.

Rajoituksen suhteellisuusvaatimus on intressien punnintaa, jossa pyritään sovittamaan käytetty rajoitus sellaiseksi, että se voidaan katsoa soveltuvaksi ja halutun lopputuloksen saavuttamisen kannalta välttämättömäksi, sekä perusoikeuden haltijaan kohdistuvan rasituksen kannalta liiallisuutta välttäväksi.³³ Rajoitusten tulee olla myös sellaisia, että niissä otetaan huomioon Suomea sitovien ihmisoikeussopimusten kyseistä perusoikeutta koskevat määräykset, joiden ollessa ristiriidassa aiotun rajoituksen kanssa, ei rajoitus voi tulla hyväksyttäväksi kansallisessa oikeudessa.³⁴ Sitä voidaan siis kuvata vaakana, jossa toiseen vaakakuppiin asetetaan rajoituksen puolesta puhuvat seikat ja toiseen edellä mainitut perusteet. Periaate kytkeytyy kiinteästi oikeasuhteisuuden ja välttämättömyyden periaatteisiin viranomaistoiminnassa. Käytännön kouluelämässä periaate näkyy aina perusoikeuksia rajoitettaessa, koska jokaisen tämän luonteisen toimen tulee olla oikeassa suhteessa tavoiteltuun päämäärään. Esimerkiksi ankaran jälki-istunnon määrääminen oppilaan vähäisenä pidettävästä rikkeestä ei välttämättä noudata tätä rajoitusperustetta. Lisäksi huomioitavaksi kaikissa toimissa tulee lapsen etu, jonka eräs osa-alue on lapsen kohdistuvia päätöksiä tekevän viranhaltijan velvollisuus päätöstä perustellessaan ilmaista, miten lapsen edun toteutuminen on otettu päätöstä tehdessä huomioon ja minkälaista harkintaa on käytetty, kun sitä on verrattu muihin käsillä oleviin seikkoihin.³⁵

Perusoikeuksien ydinalueen koskemattomuuden vaatimus viittaa ajatukseen siitä, että jokaisella perusoikeudella on ydinalue, jonka rajoittaminen ei ole hyväksyttävää.³⁶ Asiaa voidaan kuvata esimerkiksi ajattelemalla perusoikeus ympyränä, jonka sisällä on toinen, pienempi ympyrä. Suuri ympyrä kuvaa koko perusoikeutta ja pieni taas sen ydinaluetta. Perusoikeusrajoitukset tulee siis toteuttaa siten, että ne kohdistuvat suuren ympyrän

³³ Hallberg ja muut, perusoikeudet, luku 3, päivittyvä verkkojulkaisu (2011/2011).

³⁴ peVM 25/1994 s.5.

³⁵ Araneva, 2022, s.13

³⁶ Hallberg ja muut, perusoikeudet, luku 3, päivittyvä verkkojulkaisu (2011/2011)., myös PeVL 23/1997 vp. s.2

sisään, mutta pienen ulkopuolelle. Esimerkkejä koulumaailmasta ovat esimerkiksi omistusoikeuden rajoitukseen liittyvät säännöt, joilla pyritään lähtökohtaisesti välttämään omistusoikeuden pysyvä peruuttaminen erilaisten takavarikkojen ynnä muiden järjestyksen kautta. Mikäli opettaja esimerkiksi tahallaan rikkoisi oppilaalta takavarikoitua omaisuutta, rajoitus koskisi perusoikeuden ydinaluetta.

Oikeusturvavaatimus kytkeytyy perustuslakivaliokunnan kantaan sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen 13 artiklan määräyksiin. Sen tärkeimmäksi sisällöksi Suomessa on muodostunut mahdollisuus valittaa ja hakea muutosta viranomaisten päätöksiin.³⁷ Käytännön kouluelämässä päätökset ovat usein tosiasiallista hallintotoimintaa, josta ei edellä tarkoitetulla tavalla voi valittaa ennen päätöksen täytäntöönpanoa. Kuitenkin jokaisella on oikeus saattaa menettely arvioitavaksi jälkikäteen, esimerkiksi Eduskunnan oikeusasiamiehen kautta. Määräaikaisen erottamisen osalta noudatetaan hallintolain normaaleja säädöksiä muutoksenhausta. Perusopetuslain 42§ määrittelee tarkemmin, missä tapauksissa oikaisuvaatimus tulee osoittaa aluehallintovirastolle.

Ihmisoikeusvelvoitteiden noudattamisen vaatimus tarkoittaa, että perusoikeuksien rajoitus ei saa poiketa siitä, mitä Suomen ratifioimien kansainvälisten ihmisoikeussopimusten säädöksistä johtuu.³⁸ Perustuslakivaliokunnan mukaan rajoituksella perusoikeuteen ei saa loukata näitä ihmisoikeussopimuksia, tai ne eivät ole perustuslain mukaisia rajoituksia. Tulkinta on siis harmonisoitu kansainvälisten sopimusten ja Suomen perustuslain välillä.³⁹ Peruskoulussa huomioitavaksi tulee siis erityisesti Yhdistyneiden kansakuntien lasten oikeuksien sopimus, jossa annetaan erityissääntelyä lasten oikeuksista heidän poikkeuksellisen haavoittuvan asemansa vuoksi. Esimerkiksi kyseisen sopimuksen 13. artiklan mukainen lapsen oikeus ilmaista mielipiteensä on tärkeä huomioida, jos lapsi esimerkiksi kuvaamataidon tunnilla tai vastaavassa tilanteessa tuo esiin tai piirtää poliittisesti tai uskonnollisesti värittyneitä mielipiteitä.

³⁷ Hallberg ja muut, perusoikeudet, luku 3, päivittyvä verkkojulkaisu (2011/2011).

³⁸ Hallberg ja muut, perusoikeudet, luku 3, päivittyvä verkkojulkaisu (2011/2011).

³⁹ peVM 25/1994 s.5.

Lähtökohtaisesti tämä toiminta tulee sallia, eikä opettajalla ole oikeutta puuttua esimerkiksi lapsen haluun piirtää poliittisen puolueen logoja. Luonnollisesti koulu voi kuitenkin puuttua loukkaavaksi ja/tai rasistiseksi objektiivisen tarkastelun pohjalta todettavaan materiaaliin ja mielipiteen ilmaisuun. Tämä johtuu siitä, että perusoikeudet suojaavat muita oppilaita ja henkilökuntaa tällaisen materiaalin kohteeksi joutumiselta. Tapauskohtainen harkinta saattaa kuitenkin olla haastavaa ja esimerkiksi monialaista oppimista tukevalla yhdistetyllä historian ja kuvaamataidon tunnilla saatetaan kohdata tilanne, jossa toisen maailmansodan tapahtumista kuvaamataidon työtä tekevä oppilas käyttää hakaristiä historiallisesti katsoen oikeassa kontekstissa. Kuitenkin hakaristi voidaan katsoa myös loukkaavaksi tunnukseksi, joten huolellinen harkinta tämän kaltaisissa tilanteissa on välttämätöntä.

3.1.2 Hallinnon keskeiset oikeusperiaatteet ja hyvä hallinto

Hallinnon keskeisiksi oikeusperiaatteiksi määritellään toiminnan tuloksellisuus, laatu ja vahva asiantuntemus, palveluperiaate, avoimuus, luottamus, tasa-arvo, puolueettomuus, riippumattomuus ja vastuullisuus. Myös valtiosääntö vahvistaa näistä suurimman osan, pois lukien tuloksellisuuteen liittyvät kohdat.⁴⁰ Hallintolain kuudes pykälä määrittelee hyvän hallinnon oikeusperiaatteiksi Yhdenvertaisuusperiaatteen, tarkoituksidonnaisuuden periaatteen, puolueettomuusperiaatteen, suhteellisuusperiaatteen sekä luottamuksensuojaperiaatteen. Hallinto-oikeuden tehtävänä onkin oikeudenalojen joukossa suojata, mahdollistaa, tasapainottaa ja osallistaa kansalaisia. Se siis suojaa kansalaisia viranomaisen vallankäytöltä, mahdollistaa ihmisten elinkeinon ja omistuksenvapauden toimintaa, sekä tasapainottaa niiden välistä suhdetta.⁴¹

Oikeus hyvään hallintoon määritellään perusoikeudeksi Perustuslain 21 §. Siinä taataan hyvän hallinnon takeet. Nämä takeet ovat oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti, oikeus saada asiansa käsitellyksi ilman aiheetonta viivytystä, oikeus saada asiansa käsitellyksi toimivaltaisessa viranomaisessa, hallintoasian käsittelyn julkisuus, oikeus

⁴⁰ Mäenpää, 2017, s. 93.

⁴¹ Mäenpää, 2017, s.16.

tulla kuulluksi hallintoasiaa käsiteltäessä, oikeus saada perusteltu päätös hallintoasiassa sekä oikeus hakea muutosta hallintoasiassa annettuun päätökseen. Lisäksi hyvään hallintoon kuuluvat julkisuusperiaate sekä erilaiset osallistumis- ja vaikutusmahdollisuudet.⁴²

Opettajien ja rehtorien kannalta keskeistä onkin sen hahmottaminen, milloin tehdään hallintopäätös ja milloin kyse on tosiasiallisesta hallintotoiminnasta, kuten voimakeinojen käytöstä. Myös toimivallan rajat ja niiden lakisidonnaisuus on hyvä huomioida. Tavakuosilta tuttu tapa, jossa lautanen on koulun ruokalassa syötävä aina tyhjäksi ja oppilasta istutetaan väkisin ruokalassa sen ajan, on esimerkki ilmeisen laajalle levinneestä menettelystä, joka ei nykypäivänä ole millään muotoa hyväksyttävä. Oppilaalla on oikeus päättää omasta kehostaan ja perustuslain 7 § määritelty oikeus koskemattomuuteen ulottunee myös siihen, että lapsella on viimekätinen päätösvalta omasta ruokailustaan. Vaikka oppilasta voitaneen kehottaa kasvatuksellisin perustein suusanallisesti ottamaan lautaselleen ruokaa ja syömään ottamansa ruuan, ei lapsen oikeuksiin voida puuttua näin keskeisillä itsemääräämisoikeuden alueilla enempää, kuin laki nimenomaisesti sallii. Oppilaan haluttomuutta syödä onkin syytä ratkoa ensisijaisesti moniammatillisena oppilashuollon kysymyksenä, jolloin lapsen etu tulee parhaiten otettua huomioon ja hänen huoltajillaan on tilaisuus osallistua ja tulla kuulluksi. Menettelyä voitaneen pitää myös eduskunnan oikeusasiamiehen päätöksessä mainitun seisottamisen⁴³ tapaan nöyryyttävänä ja siten kiellettynä peruskoulun kurinpidossa. Näin ollen ruokailussa ongelmallisesti toimivan oppilaan toimintaan tulee löytää toiset puuttumiskeinot.

Hallinnon suhteellisuusperiaate vaikuttaa keskeisesti hallintotoimintaan myös peruskoulussa. Suhteellisuusperiaate tarkoittaa, että viranomaisen toimien on oltava oikeassa suhteessa haluttuun päämäärään, sekä asianmukaisia ja tehokkaita sen saavuttamiseksi. Viranomaisen toimien tulee olla oikeasuhtaisia, eikä niistä saa koitua tarpeet-

⁴² Mäenpää, 2017, s.94.

⁴³ EOA 4367/2/10

toman suuria positiivisia tai negatiivisia seurauksia niiden kohteena olevalle henkilölle.⁴⁴ Näin ollen esimerkiksi kahden tunnin jälki-istunnon langettamista vähäisenä pidettävästä teosta, kuten lakin pitämisestä luokassa, ei voida pitää suhteellisuusperiaatteen mukaisena.

Yhdenvertaisuusperiaate tarkoittaa, että jokainen on tasavertainen lain edessä, eikä ketään saa asettaa eri asemaan ilman hyväksyttävää syytä, eikä iän, sukupuolen, etnisen taustan, kansalaisuuden, poliittisen katsannon jne. perusteella. Edelleen tarkentavia määräyksiä löytyy esimerkiksi yhdenvertaisuuslaista, tasa-arvolaista sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen 14. artiklasta. Periaate konkretisoituu vaatimuksena kohdella samanlaisia tapauksia samalla tavoin. Hallinnon asiakkaiden eri lailla kohtelun (esimerkiksi arvosanojen antaminen, jokainen oppilas ei voi saada samoja arvosanoja) tulee perustua lain perusteella hyväksyttäviksi katsottuihin kriteereihin.⁴⁵ Arvosanojen kriteerien tulee olla jokaiselle oppilaalle samat, kuitenkin positiivisen erityiskohtelun poikkeus⁴⁶ periaatteesta mahdollistaa sen, että esimerkiksi lukihäiriöstä tai vastaavasta kärsivä oppilas saa koetilanteessa tilansa edellyttämät muutokset, joilla pyritään takaamaan hänelle tasapuolinen mahdollisuus osallistua koetilaisuuteen.

Tarkoitussidonnaisuuden periaate sitoo viranomaisen toimivallan vain lain mukaan hyväksyttäviin tarkoituksiin. Sitä voidaan siis ajatella myös viranomaisen toimivallan väärinkäytön kieltona. Periaate voidaan jakaa toisaalta velvollisuuteen käyttää annettua toimivaltaa vain sen tarkoitukseen ja toisaalta velvollisuuteen olla käyttämättä sellaista toimivaltaa, jota laissa ei ole.⁴⁷ Edellä mainittu esimerkki oppilaan istuttamisesta ruokalassa, kunnes hän on tyhjentänyt lautasensa, olisi tarkoitussidonnaisuuden periaatteen vastainen, koska mikään laki ei anna koulun henkilökunnalle toimivaltaa siihen. Tapauksessa HAO 09.11.2011 peruskoulun rehtori oli antanut kirjallisen varoituksen toisen luokan oppilaalle. Tuomioistuin katsoi, että oppilaan käytökseen ei "aivan ilmeisesti"

⁴⁴ Mäenpää, 2017, s.162.

⁴⁵ Mäenpää, 2017, s.149-151.

⁴⁶ Mäenpää, 2017, s.153.

⁴⁷ Mäenpää, 2017, s.157.

voida vaikuttaa kirjallisella varoituksella, joten se kumottiin tarkoitussidonnaisuuden periaatteen vastaisena.⁴⁸ Huomionarvoista on, että perusopetuslaki mahdollistaa kirjallisen varoituksen antamisen kaikille sen piirissä oleville oppilaille. Ennen varoituksen antamista tuleekin siis tarkoin harkita sen soveltuvuus tilanteet ratkaisemiseksi.

Puolueettomuusperiaate tarkoittaa, että viranomaisen on toimittava objektiivisesti ja riippumattomasti, eikä päätöksenteko perustu epäasiallisiin perusteisiin. Periaate pitää sisällään myös viranomaisen puolueettomuuden, jonka tarkoitus on välttää epäsopivien ulkopuolisten vaikuttimien vaikuttaminen päätöksentekoon. Periaate kytkeytyykin kiinteästi jääviyteen ja lahjontaan jakautuen virkamiehen velvollisuuteen olla käsittelemättä asiaa, johon hänellä on kiinteä kytkeä, sekä velvollisuuteen olla vastaanottamatta mitään sellaista etua, joka vaarantaa hänen asemansa asian ratkaisijana.⁴⁹ Apulaisoikeusmies (EOAK) on käsitellyt tapausta, jossa ammattikorkeakoulun opettaja on arvioinut oman lapsensa tenttisuorituksen. Asiaan ei liity sellaista erityislainsäädäntöä, jonka vuoksi asiaa ei voisi arvioida samoin myös peruskoulussa. Ratkaisussaan EOAK katsoo, että hallintolain esteellisyyssäädösten vuoksi opettaja on ollut esteellinen arvioimaan lapsensa suorituksen.⁵⁰

Luottamuksensuojaperiaate tarkoittaa, että hallinnon asiakkaalla olevat oikeutetut odotukset suojataan. Näitä ovat esimerkiksi viranomaisen velvollisuus noudattaa sillä olevia velvollisuuksia, sekä noudattaa itse tekemiään päätöksiä. Myös tulkintalinjan pysyvyyteen pitää voida luottaa, ellei sen muuttamisella ole lainmukaisia perusteita. Samoin periaatteeseen kytkeytyy kieltä taannehtivista päätöksistä tai toimenpiteistä.⁵¹ Näin ollen esimerkiksi opettajan annettua teosta puoli tuntia jälki-istuntoa hallintopäätöksellään, ei rehtori voi muuttaa jälki-istunnon määrää ylöspäin, vaikka havaitaisikin opettajan antaman jälki-istunnon mielestään riittämättömän mittaiseksi.

⁴⁸ HAO 09.11.2011

⁴⁹ Mäenpää, 2017, s.159-160.

⁵⁰ EOAK 2730/4/07 S.4

⁵¹ Mäenpää, 2017, s.168-169.

4 Rikosoikeuden yleisten oppien vaikutus perusopetuksessa

4.1.1 Yleistä

Rikosoikeuden kannalta käsittelyn keskiöön nousevat virkarikokset sekä epävarsinaiset laiminlyöntirikokset. Rikosoikeuden yleiset opit koskevat molempia haaroja, joten niiden tarkastelu on tässä yhteydessä perusteltua. Rikosoikeuden yleisillä opeilla tarkoitetaan niitä teorioita, käsitteitä, oikeusperiaatteita ja metodeja, jotka luovat yhdessä tarpeellisen teoriakehikon rikosten käsittelylle oikeustieteellisestä näkökulmasta.⁵² Rikosoikeuden yhteiskunnallinen merkitys voidaan nähdä eräänlaisena sosiaalipolitiikan *ultima rationa*, johon turvaudutaan yhteiskunnassa viimekätisenä keinona yksilöiden toiminnan ohjaamiseksi. Joskaan aukottomasti tämä ei käytännön lainsäädännössä toteudu, koska käytännössä ennen jokaista kriminalisointia ei voida kattavasti selvittää kaikkia muita keinoja näiden tekojen ehkäisyyn.⁵³ Joskin olemassa olevalla rikoslainsäädännöllä lienee myös voimakas preventiovaikutus, joka ehkäisee kriminalisoituihin tekoihin ryhtymistä.

4.1.2 Keskeiset periaatteet

Rikosoikeuden keskiössä on rikoksen käsite. Rikoksena pidetään laissa rangaistavaksi säädettyä tekoa, jonka ihminen voi tehdä.⁵⁴ Suomessa rikoksen osatekijöiksi vakiintuneesti katsotaan oikeudenvastaisuus, syyllisyys sekä tunnusmerkistön mukaisuus. Kaikkien näiden tulee olla käsillä, jotta yksittäinen teko katsottaisiin rikokseksi.⁵⁵ Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate toimii rikosoikeutta voimakkaasti määrittelevänä periaatteena, josta myös edellä mainitut osatekijät voidaan johtaa.⁵⁶ Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate on myös kirjattu perustuslain kahdeksanteen pykälään. Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate asettaa rajat sille, miten julkinen valta voi rikosoikeutta käyttää.

⁵² Boucht & Frände, 2008, s.23.

⁵³ Nuutila, 1997, s.38.

⁵⁴ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.3, myös Nuutila, 1997, s.1.

⁵⁵ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.3.

⁵⁶ Frände, 2005, s.32.

Sen keskeisintä sisältöä ovat periaatteet *nulla poena sine lege* (ei rangaistusta ilman lakia), sekä *nullum crime sine lege* (ei rikosta ilman lakia).⁵⁷ Näin ollen rikosoikeudellinen laillisuusperiaate sisältää myös taannehtivan lainsäädännön kiellon, joka on keskeinen oikeusperiaate kaikissa oikeusvaltioissa ja mainitaan mm. Euroopan neuvoston ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi solmitun yleissopimuksen 7. artiklassa ja Yhdistyneiden kansakuntien yleismaailmallisen ihmisoikeuksien julistuksen 11. artiklassa.

Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate sisältää myös *praeter legem* -kiellon sekä analogiakiellon. Ensin mainittu tarkoittaa kirjoitetun lain vaatimusta, jossa rikostuomion edellytyksenä on, että se perustuu laillisessa järjestyksessä säädettyyn lakiin, jossa kyseinen teko kriminalisoidaan. Myös rangaistussäännösten tulee ilmetä laista. Rikosoikeudellinen vastuu ei siten voi perustua muuhun oikeuslähteeseen, kuin kirjoitettuun lakiin. Huomioitavaa kuitenkin on, että periaate koskee vain langettavia tuomioita. Siitä myös saadaan poiketa syytetyn eduksi, muttei vahingoksi⁵⁸ Tuomari ei siis saa tuomiota antaessaan siirtyä kirjoitetun lain ulkopuolelle, koska lainsäätäjän tehtävä on määritellä rangaistavat teot.⁵⁹ Näin ollen esimerkiksi kunnan tai muun opetuksesta vastaavan tahon antama lain kanssa ristiriitainen lausuma, jossa kerrotaan viranhaltijan toimista seuraavan jokin rikosoikeudellinen rangaistus, on täysin pätemätön.

Analogiakielto asettaa tuomioistuimelle myös rajoituksia lain tulkinnassa. Monesti tuomarin tulkitessa lakia, ei tulkintatehtävään liity suurta kompleksisuutta. Jos henkilö on ajanut ylinopeutta, joka on todennettu poliisin teknisellä valvonnalla ja lain mukaan teosta tuomitaan päiväsakkoja, ei asian ratkaisuun liity suuria vaikeuksia. Kuitenkin joskus voidaan joutua tulkitsemaan esimerkiksi käsitettä ajoneuvon kuljettamisesta. Kysymys on siis laissa esiintyvien sanojen merkityksen hakemisesta lakitekstin ulkopuolelta.⁶⁰ Sen tarpeeseen johtaa useimmiten epävarmuus kirjoitetun lain sisällöstä. Yleisesti

⁵⁷ Boucht & Frände, 2008, s.29.

⁵⁸ Frände, 2005, s.34

⁵⁹ Nuutila, 1997, s.34.

⁶⁰ Nuutila, 1997, s.48.

oikeudessa tulkintaa voidaan tehdä vahvimman periaatteen mukaan, jossa painavin oikeusperiaate määrää tulkinnan tuloksen silloin, kun se jää epäselväksi lain ja sen esitöiden pohjalta. Rikosoikeudessa tällainen tulkinta ei kuitenkaan ole analogiakiellon vuoksi mahdollinen, koska sen perusteella katsotaan, että lakitekstin tulee olla normaali kielen ymmärryksellä tulkittavissa. Näin ollen, mikäli laissa esiintyvälle sanalle halutaan rikosoikeudessa antaa sen yleiskielistä merkitystä laajempi tai siitä poikkeava merkitys, tulee siihen käyttää legaalimääritelmää, joka on kirjattu lakiin.⁶¹ Legaalimääritelmällä tarkoitetaan lakiin kirjattua selitettä jonkin termin sisällöstä.⁶² Esimerkiksi sanat ”varkaus” ja ”vainoaminen” voidaan käsittää yleiskielessä kontekstista riippuen hyvinkin moniselitteisesti, joten nämä sanat on määritelty erikseen rikoslaisissa omiksi rikosnimikkeikseen. Edelleen rikoslain pykälien sisällä annetaan legaalimääritelmiä vielä tulkinnanvaraisemmille termeille, kuten ”murtoväline” tai ”sisäpiiritieto”.

4.1.3 Syyllisyydestä ja teon käsitteestä

Edellä käsitellyt periaatteet koskevat erityisesti teon asettumista oikeusjärjestelmän ja lain silmissä, mutta ovat luonteeltaan erityisesti tuomioistuinta velvoittavia. Niissä määritellään keskeisistä osatekijöistä ainakin oikeudenvastaisuutta sekä tunnusmerkistön mukaisuutta. Kolmas osatekijä, eli syyllisyys, on kuitenkin voimakkaasti tilannesidonnainen ja laajalti kiinni tapahtumahetkellä käsillä olevista tosiasiaperusteista. Niitä säädetään rikoslakiin kirjatuihin rikosvastuun yleisissä edellytyksissä. Edellä kuvatut tuomioistuinta velvoittavat perusteet tulee täyttää rikosvastuun saavuttamiseksi, mutta rikosvastuu voi myös tietyin edellytyksin sulkeutua kokonaan tai osittain pois.⁶³

Nämä edellytykset on kirjattu rikoslain kolmanteen lukuun. Myös vastuuvapausperusteet voivat sulkea rikosvastuun pois, joten niillä on vähintään asiallinen yhteys vastuun yleisiin edellytyksiin. Yleiset edellytykset ovat (Rikoslaki 3. luku, pykälät §1–7): lailli-

⁶¹ Frände, 2005, s.52-54

⁶² Nuutila, 1997, s.48.

⁶³ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.213.

suusperiaate, lainsäädännön ajallinen soveltuvuus, laiminlyönnin rangaistavuus, vastuukäraja ja syyntakeisuus, syyksiluettavuus, tahallisuus ja tuottamus. Näistä edellä käsiteltiin kaksi ensin mainittua.

Laiminlyönnin rangaistavuus perustuu analogiakiellon mukaisesti siihen, että lainsäädännössä se on nimenmaisesti säädetty rangaistavaksi teon tunnusmerkistössä. Tämä ilmenee Rikoslain 3. luvun 3§. Laiminlyönnin juridisen luonteen ymmärtämiseksi on siis syytä määritellä ensin teon merkitys. Rikosoikeudessa teon tulee olla konkreettinen ja ihmisen tekemä, teon edellytetään myös täyttävän jonkin asteinen tarkoituksellisuuden kynnys, eli sosiaalisesti merkittävää inhimillistä käyttäytymistä.⁶⁴ Esimerkiksi sairaudesta johtuvat pakkoliikkeet tai unissakävely eivät täytä juridisen teon määritelmää.⁶⁵ Teon kontrolloitavuutta pidetäänkin joskus koko rikoskäsitteen perustana. Vaikkakin oikeusjärjestys tuntee myös tapauksia, joissa refleksinomainen liike on toiminut myös rikosvastuun perustana. Kuitenkin kyse on ollut kokonaisuutena arvioiden sellaisesta kokonaisuudesta, jossa toisintoimimisen mahdollisuus on ollut tekijälle laaja.⁶⁶ Tekemisen käsitettä voidaan myös joskus laajentaa ajallisesti, esimerkiksi epileptikko voi jättää lääkkeensä tahallaan tai huolimattomuudesta ottamatta ja saada sairaskohtauksen, jonka aikana varsinainen vahinkoseurauksen aiheuttava teko tapahtuu. Kuitenkin tällöin tuomittavana saatetaan pitää lääkityksen laiminlyöntiä.⁶⁷

Syy-yhteyttä rikosoikeudessa arvioidaan perinteisesti ekvivalenssiteorian kautta. Siinä pyritään tarkastelemaan teon ja seurauksen välisen syy-yhteyden kannalta välttämättömyyttä tekijää. *Conditio sine qua non* -säännön mukaisesti teon tulee kausaalisia seuraussuhteita tarkasteltaessa olla välttämätön seurauksen aiheutumiselle.⁶⁸ Jos ihmistä ammutaan, on aseiden käyttäminen välttämätön edellytys ampumahaavan syntymiselle. Jos aseiden käytön poistaa tapahtumainkulusta, myös vahinkoseuraus jää syntymättä.

⁶⁴ Nuutila, 1997, s.78.

⁶⁵ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.218.

⁶⁶ KKO 1978 II 128, Tapauksessa haulikko laukesi tahattomasti refleksin vuoksi, mutta päihtynyt vastaaja oli sitä ennen lähtenyt takaa-ajamaan ryöstäjiä haulikon kanssa, sekä osoittanut haulikolla ihmistä. Näin ollen refleksiä edelsi suuri joukko tekoja, joissa vastaajalla oli suuri toisintoimimisen mahdollisuus.

⁶⁷ Nuutila, 1997, s.78.

⁶⁸ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.232. Myös Nuutila, 1997, s. 90-92.

Syy-yhteys ilmenee rikosoikeudessa kausaaliketjuina tai kausaalilinjoina. Kausaalilinjassa teko X aiheuttaa muutoksen Y. Jos heittää kiven ikkunaan, ikkuna särkyy.

Kausaaliketjussa taas joudutaan tarkastelemaan myös toteutumatta jääneitä tapahtumia ja se onkin laiminlyöntirikoksissa keskeinen.⁶⁹ Voidaan ajatella vaikkapa tilannetta, jossa opettaja ei välituntivalvonnan aikana jaksa kävellä tarkastamaan koulun piha-alueen kauimmaista nurkkaa. Oppilas kuitenkin lyö toista oppilasta kyseisessä nurkassa kyseisellä välitunnilla. Kausaalilinjain keskeinen kysymys on silloin, olisiko opettaja toisin toimimalla voinut muuttaa lopputulosta siten, että vahinkoseurausta ei olisi aiheutunut. Rikosoikeudessa vallitsee kausaalisuuden vaatimus, jonka mukaan teon tai laiminlyöntin rangaistavuus on kytköksissä sen aiheuttamaan seuraukseen.⁷⁰ Laiminlyöntirikoksissa puhutaan myös kontrafaktuaalisesta kokeesta, jossa selvitetään, olisiko epäillyltä voitu vaatia toisin toimimista ja olisiko toisin toiminen muuttanut vahinkoseurausta.⁷¹ Yllä mainitussa tapauksessa voitaisiin esittää sekä puolesta, että vastaan puhuvia argumentteja. Koska on selvää, ettei välituntivalvontaa suorittava opettaja voi vahtia vain yhtä nurkkaa koko välituntia, olisi vahinkoseuraus voinut aiheutua myös ennen tai jälkeen opettajan käynnin. Toisaalta voidaan argumentoida, että opettaja olisi nurkan tarkastamalla saattanut huomata oppilaiden välisen kiistelyn jo ennen fyysistä väkivaltaa ja puuttua siihen. Toisaalta vastuuta voidaan ohjata myös koulun rehtorille tai muulle taholle, joka suunnittelee välituntivalvontaa, mikäli voidaan osoittaa, ettei kyseistä nurkkaa olisi tullut tai tehtyjen suunnitelmien valossa voitu vahtia ko. aikana.

Kuitenkin oikeusjärjestys tuntee myös rikoksia, joissa rangaistavaksi säädetty teko ei sinänsä aiheuta nähtävissä olevaa vahinkoseurausta, vaan ne ovat niin sanottuja vaarantamisrikoksia. Ne jaetaan edelleen kolmeen ryhmään; konkreettisiin vaarantamisrikoksiin, on omiaan-delikteihin, sekä vaarantamis-delikteihin. Usein näiden deliktien tavoitteena on suojata jotain keskeistä oikeushyvää, kuten henkeä tai terveyttä. Kuitenkin näihin rikoksiin voi syyllistyä suoraan loukkaamalla tätä oikeushyvää, useimmiten

⁶⁹ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.231.

⁷⁰ Nuutila, 1997, s.90.

⁷¹ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.241.

toimimalla lainsäätäjän vaaralliseksi presumoimalla tavalla.⁷² Hyvä esimerkki tällaisesta rikoksesta on rikoslain 23. 1§ mukainen liikenneturvallisuuden vaarantaminen:

” Joka tienkäyttäjänä tahallaan tai huolimattomuudesta rikkoo tieliikennelakia tai ajoneuvolakia taikka niiden nojalla annettuja säännöksiä tai määräyksiä tavalla, joka on omiaan aiheuttamaan vaaraa toisen turvallisuudelle, on tuomittava liikenneturvallisuuden vaarantamisesta sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi. ”

Kyse on suoraan lakiin kirjatusta, on omiaan-deliktistä, josta käy ilmi, miten pykälässä sanotulla menettelyllä ei edellytetä aiheutettavan konkreettista vahinkoseuraamusta. Liikenneturvallisuuden vaarantamisena voidaan pykälän perusteella tuomiota hyvin monenlaista toimintaa, kuten väärin kuormatun peräkärryn kanssa ajamista tai moottoripyörällä ”keulimista”. Olennaista on vaaran aiheuttaminen turvallisuudelle.

Teon ja syy-yhteyden lisäksi tulee määritellä tahallisuuden ja tuottamuksen välinen rajanveto. Rikosoikeudessa ei suomessa tunneta ankaraa (=tuottamuksesta riippumaton) vastuuta, joten kaikkien rikosten rangaistusvastuun edellytyksenä on tahallinen tai tuottamuksellinen toiminta.⁷³ Suomessa rikoslaki noudattaa periaatetta, jonka mukaan tuottamuksellisesta teosta rangaistaan vain, jos se on erikseen tunnusmerkistössä säädetty rangaistavaksi. Tahallisuus taas toimii eräänlaisena taustaoletuksena useimmissa rikoksissa, eikä jokaiseen säädökseen ole mielekäästä erikseen kirjata tahallisuuden vaatimusta. Tahallisuus myös jaetaan edelleen olosuhdetahallisuuteen, varmuustahallisuuteen ja seuraustahallisuuteen.⁷⁴ Tarkoitustahallisuudella (*dolus determinatus*) tarkoitetaan sitä, mitä karkeasti tahallisuudella voidaan yleiskielenkin katsoa tarkoittavan. Tekijän tulee teollaan tavoitella juuri kyseisen seurauksen aiheutumista. Kyse on tekijän tiedollisesta suhtautumisesta tekoonsa ja sen seurauksiin.⁷⁵ Jos esimerkiksi opettaja piilottaa kielletyn esineen oppilaan tavaroihin ja sen jälkeen langettaa kurinpitoseu-

⁷² Frände, 2005, s.67.

⁷³ Frände, 2005, s.62.

⁷⁴ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.263.

⁷⁵ Lappi-Seppälä ja muut, päivittyvä verkkojulkaisu, 1.2 (2011/2011).

raamuksen esineen hallussapidosta, on toiminta tarkoitustahallisuuden tunnusmerkit täyttävää.

Varmuustahallisuus (*dolus directus*) on tahallisuuden toinen perusulottuvuus. pitää vahinkotapahtumaa teon seurauksena joko varmana tai erittäin todennäköisenä. Myös oheisseuraukset luetaan tahallisuuden piiriin, joten laivan tahallaan upottanut merimies on myös tahallaan aiheuttanut turmassa hukkuneiden kuoleman, vaikka on sinänsä saattanut teollaan tavoitella vain laivan upottamista.⁷⁶ Varmuustahallisuuden määrittelmän täyttävästi toimiva opettaja saattaa esimerkiksi pidellä oppilasta kiinni tilanteessa, jossa kiinnipitoon ei lähtökohtaisesti ole oikeutta. Jos oppilas loukkaantuu kiinnipidon seurauksena, on opettaja syyllistynyt *dolus directus* -tahallisesti esimerkiksi vammantuottamukseen tai pahoinpitelyyn. Todennäköisyystahallisuus voidaan nähdä tahallisuuden ”lievimpänä” muotona, koska siinä tekijän oletetaan pitävän seurauksen syntymistä todennäköisempänä kuin sen syntymättä jäämistä.⁷⁷ Todennäköisyystahallisuus määrittääkin tahallisuuden alarajaa nykyisessä Suomen oikeuskäytännössä.⁷⁸ Tätä tahallisuuden muotoa saattaa edustaa esimerkiksi voimakeinojen käytön liioittelu, jossa voimakeinoja käyttävän opettajan olisi tullut mieltää, että käytetty keino todennäköisesti on ylimitoitettu ja aiheuttaa vahinkoseuraamuksien.

4.1.4 Tuottamus ja laiminlyönti

Tuottamus kuvataan oikeuskirjallisuudessa myös huolimattomuuden termillä. Sitä kuvataan joskus myös piittaamattomuuden tai varomattomuuden termeillä. Fränden mukaan huolimattomuus voidaan jakaa kahteen perustyyppiin, tietoiseen ja tiedottomaan tuottamukseen. Tietoisessa tuottamuksessa tekijä on tietoinen toiminnallaan ottamastaan riskistä ja siitä, että näin toimiminen on kiellettyä. Tiedottomassa huolimatto-

⁷⁶ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.275.

⁷⁷ HE 44/2002 vp, s.87.

⁷⁸ Lappi-Seppälä ja muut, päivittyvä verkkojulkaisu, 1.2 (2022/2022).

muudessa tekijällä ei ole tietoa riskistä tai hän arvioi sen huomattavan matalaksi.⁷⁹ Rikoslain mukainen huolimattomuuden määritelmä on, että henkilö ei noudata häneltä vaadittavaa ja olosuhteiden edellyttämää huolellisuutta. Korkeimman oikeuden ratkaisukäytännöstä ilmenee, että huolellisuutta määriteltäessä voidaan käyttää alalla voimassa olevia hyväksytyjä käytäntöjä ja määräyksiä. Kysymys on siis siitä, onko henkilön noudattama toiminta ollut tilanteessa asianmukaista ja voidaanko hänen katsoa täyttäneen huolellisuusvelvoitteensa.⁸⁰ Esimerkiksi kunnan sivistystoimen, opetushallituksen tai koulun rehtorin antamat toimintaohjeet saattavat näin ollen saada tuomioistuimessa merkittävänkin roolin, mikäli punnitaan koulun viranhaltijan toimintaa, joka on ollut tämän luontoisten ohjeiden vastaista.

Rikoslain 3.3 § mukaisesti laiminlyönti on rangaistava kahdessa tapauksessa. 1) jos rikoksen tunnusmerkistössä niin määrätään ja 2) jos tekijällä on erityinen velvollisuus estää tunnusmerkistön mukaisen seurauksen syntyminen momentissa säädetyissä olosuhteissa. Ensimmäisessä kohdassa kysymys on varsinaisesta laiminlyöntirikoksesta (omissiividelikti) ja toisessa epävarsinaisesta laiminlyöntirikoksesta (kommissiividelikti).⁸¹ Omissiivideliktien tapauksessa kysymys on siitä, että henkilö asetetaan rikosvastuuseen jonkin sellaisen toimen laiminlyönnistä, joka hänelle lainsäädännössä on asetettu. Esimerkiksi pelastustoimen laiminlyönti on nimenomaisella säädöksellä (Rikoslaki 21. 15§) kriminalisoitu ja siihen voi syyllistyä laiminlyömällä tietoisesti velvollisuutensa hankkia tai antaa apua vakavassa hengen tai terveyden vaarassa olevalle henkilölle.⁸² Omissiivideliktin piiriin kuuluvat tapaukset on siten helppo tunnistaa, koska ne vaativat aina nimenomaisen säädöksen.

Kommissiividelikti eli epävarsinaiset laiminlyöntirikokset ovat hankalammin määriteltävä ryhmä, jonka keskeinen tunnusmerkki on, että aktiiviseen tekemiseen viittaavan tunnusmerkistön mukainen teko, voidaan täyttää myös laiminlyönnillä. Sen edellytyk-

⁷⁹ Frände, 2005, s.214.

⁸⁰ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.321.

⁸¹ Lappi-Seppälä ja muut, päivittyvä verkkajulkaisu, 1.2 (2011/2011).

⁸² Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.220.

senä kuitenkin on, että tuomitulla on vastuuasema, jonka vuoksi hänelle muodostuu erityinen velvollisuus estää vahinkoseuraus.⁸³ Korkeimman oikeuden ratkaisukäytännön mukaan epävarsinaisesta laiminlyöntirikoksesta ei ole tuomittu tahallisen tekona, vaan tuottamuksena.⁸⁴ Kuitenkaan estettä tuomita tahallisesta epävarsinaisesta laiminlyöntirikoksesta, ei ole.⁸⁵ Laissa mainitut perusteet vastuuaseman muodostumiseen ovat: virka, toimi tai asema, Tekijän ja uhrin välinen suhde, tehtäväksi ottaminen tai sopimus, tekijän vaaraa aiheuttava toiminta tai muu näihin rinnastettava syy. (Rikoslaki 3.3§). Näin ollen esimerkiksi koulunkäynninohjaajan tai vastaavan voidaan katsoa olevan joissain tilanteissa vastuuasemassa suhteessa oppilaisiin esimerkiksi siitä syystä, että oppilaat pääsääntöisesti eivät erottele koulun aikuisia edelle kuvatulla juridisella tavalla ja olettavat saavansa saman tason ”suojelua” myös avustavalta henkilökunnalta.

Koska monet vastuuasemaa perustavista velvollisuuksista ovat luonteeltaan hyvin tulokinnanvaraisia, tarvitaan vastuuasemaoppia selvittämään, onko kyseisessä tilanteessa kyse vastuuasemasta. Ensimmäinen kohta, virka, tehtävä tai asema, on määrittelyiltään selväpiirteisin. Siinä toimijalle tulee olla osoitettu se henkilöjoukko, josta hän on vastuussa.⁸⁶ Oikeuskäytännössä opettajan on katsottu olevan vastuussa uimahalliin viemistään oppilaista ja opettaja oli tuomittu oppilaan hukkumisen vuoksi, hänen poistuttuaan allasosastolta ennen kaikkien oppilaiden altaasta nousemista.⁸⁷ Nuutila huomauttaa, että usein vastuuasemassa olevalle henkilölle asetettu toimintavelvollisuus on epätäsmällinen ja sen tarkka sisältö ei ole tapahtumahetkellä välttämättä kenenkään tiedossa.⁸⁸ Koska opettajien on oikeuskäytännössä katsottu olevan vastuussa oppilaista tässä mitassa, muodostaa se lähtökohdan myös tälle tutkimukselle.

⁸³ Lappi-Seppälä ja muut, päivittyvä verkkajulkaisu, 1.2 (2011/2011).

⁸⁴ Frände, 2005, s.239.

⁸⁵ Frände ja muut, 2014, s.259.

⁸⁶ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.222.

⁸⁷ KKO 1977 II 11

⁸⁸ Nuutila, 1997, s.104.

4.1.5 Hallintomenettelyn ja hyvän hallinnon suhde rikosoikeuteen

Eräs virkavastuun ilmenemismuodoista on rikosoikeudellinen vastuu. Sen perustana on laissa säädetty rangaistusuhka virkavelvollisuuden vastaisesta teosta tai laiminlyönnistä. Kuitenkin vain vähäistä suurempi teko voi aktivoida rikosoikeudellisen virkavastuun. Virkarikosten eräs erityispiirre on, että niistä voidaan tuomita varoitus ja viraltapano. Viraltapanon edellytyksenä kuitenkin myös jonkin yleisen rikoksen tunnusmerkistön perusteella tuomitseminen.⁸⁹ Virkarikokset katsotaan erikoisrikoksiksi, koska niistä voidaan tuomita vain se, jota virkasuhde tai siihen rinnastuva työsuhde koskee. Tosin ulkopuolinenkin voidaan tuomita avunannosta virkarikokseen.⁹⁰ Virkarikokset ovat niin sanotun blankorangaistussäännöksen määrittelemiä. Tämä tarkoittaa, että rangaistussäännös (rikoslain 40. luku) on avoin ja siihen vaikuttavat normit ja määräykset on etsittävä muista laeista.⁹¹

Virkarikoksissa huolellisuusvelvollisuus on rajattu virkatoiminnassa noudatettavaksi kuuluvien sääntöjen ja määräysten noudattamiseen.⁹² Virkamiehen ei siis voida katsoa laiminlyöneen huolellisuuttaan, jos näistä säännöistä ja määräyksistä ei voida johtaa sellaista velvollisuutta. Muussa tapauksessa virkamiehille asetettaisiin virkatoimissaan kohtuuton vaatimus kaikkietävydestä.

Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate edellyttää, että teko on säädetty laissa sillä hetkellä rangaistavaksi. Perusopetuslaki antaa melko yleisluontoisia ohjeita siitä, milloin kurinpitomenettelyä voidaan käyttää. Oppilaan pitää häiritä opetusta, menetellä vilpillisesti tai rikkoa koulun järjestystä (perusopetuslaki 36 §). Kuitenkin perusopetuslaki muodostaa osan niistä säännöistä ja määräyksistä, jotka ovat opettajan ja rehtorin virkatoiminnassa noudatettavia. Toisaalta näihin ohjeisiin ja määräyksiin luetaan myös edellä käsitellyt keskeiset oikeusperiaatteet sekä lapsen oikeuksiin liittyvät kansainväliset sopimukset. Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate sisältää epätäsmällisyyskiellon,

⁸⁹ Koskinen, Kulla, 2019, s.334-336.

⁹⁰ Frände,2005, s.299.

⁹¹ Frände,2005, s.38.

⁹² Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.319.

jonka mukaan laista on täsmällisesti ja yksiselitteisesti ilmettävä, mikä teko säädetään rangaistavaksi.⁹³ Kurinpidon tapauksessa oppilaan menettelyt jäävät pitkälti subjektiivisen harkinnan varaan, koska esimerkiksi kaikkia tapoja häiritä opetusta ei voida yksilöidä laissa tai koulun järjestyssäännöissä. Näin ollen on opettajan tai rehtorin kokemuksesta kiinni, milloin jokin toiminta on rangaistuksen arvoista. Monille lieneekin peruskouluajoilta tuttua, miten opettajat tiedettiin eri tavoilla ankaraksi. Esimerkiksi hiljaisen keskustelun käyminen tunnilla tehtävien teon lomassa saattoi olla opettajan mukaan sallittua tai kiellettyä. Laista tai opetussuunnitelman perusteista tai muista asiaan kuuluvista ohjeista ei käy selkeästi ilmi, mille tasolle koulujen tulisi tämän luonteisista asioista säätää. Opettaja kuitenkin saattaa rangaista tietämättään teosta, joka on toisen opettajan tunnilla sallittu. Virkavastuun muodostuminen jääkin monelta osin hyvin epämääräiseksi ja on selvärajaista lähinnä oppilaan määräaikaista erottamista koskevassa tiukasti säännellyssä prosessissa.

⁹³ Frände, 2005, s.41-24.

5 Opettajien ja rehtorien toimivallan ylittämisen ja alittamisen tilanteet

5.1 Kurinpitomenettely

Perustuslain 16 § mukaan jokaisella on oikeus maksuttomaan perusopetukseen. Oppivelvollisuuslain (2020/1214) 2 § mukaan Suomessa vakinaisesti asuvat lapset ovat oppivelvollisia seitsemästä ikävuodesta 18-vuotiaaseen tai siihen, kun hän on suorittanut toisen asteen koulutuksen, asti. Opetuksen vuosittainen ja viikkokohtainen työmäärä säädetään perusopetusasetuksen (1998/852) 3 §. Näin ollen oppivelvollisuus ja siitä kumuloitua läsnäolovelvollisuus opetuksessa koskevat mainitussa säädöksessä eriteltyjä tuntimääriä. Näiden tuntimäärien ulkopuolella läsnäolovelvoitetta ei ole, joten näiden tuntien ulkopuolisiin toimiin määrääminen on oppilaan perustuslain 9 § mukaisen liikkumisvapauden rajoittamista.

Kurinpito peruskoulussa kuuluu opetusta järjestävälle taholle ja saa normatiivisen perustansa perusopetuslain 36. pykälästä. Opetuksen järjestäjällä ei kuitenkaan ole valtaa keksiä itse kurinpitokeinoja, vaan ne on tyhjentävästi lueteltu laissa. Esimerkiksi oppilaan seisottaminen rangaistuksena oppitunnilla nukahtelusta ei ole ollut lain mukaista toimintaa.⁹⁴

Tarve kurinpitoon kouluympäristössä juontaa juurensa perusopetuslaissa säädettyyn oikeuteen turvalliseen oppimisympäristöön. Saman oikeushyvän suojaamiseksi kouluille on myös annettu velvoite laatia järjestyssäännöt ja valvoa niiden noudattamista. Järjestyssääntöjen tavoitteena tulee olla koulutyön esteettömän sujumisen mahdollistaminen, kouluympäristön turvallisuuden ja viihtyisyyden edistäminen sekä sisäisen järjestyksen ylläpito.⁹⁵ Perusopetuslain 36 § sanamuodosta ilmenee, että kurinpitomenettely voidaan aktivoida oppilaan rikkoessa koulun järjestystä tai menetellessä vilpillisesti.

⁹⁴ Eduskunnan oikeusasiamies 3013/4/11, 2012, s.4.

⁹⁵ HE 205/2002 vp. s.16.

Laissa määritellään koulun käytettävissä oleviksi kurinpitokeinoiksi kirjallisen varoituksen, jälki-istunnon sekä määräaikaisen koulusta erottamisen.

Vaikka kurinpitokeinojen järjestys laissa on nopeasti ajateltuna porrastettu lievimmästä ankarimpaan, ei ole juridisia perusteita katsoa kurinpitokeinojen olevan suhteessa toisiinsa asteittaisia.⁹⁶ Kuitenkin suhteellisuusperiaate ja luottamuksensuojaperiaate edellyttävät, että keinoja käytetään oikeasuhtaisesti ja saman kaltaisissa teoissa samalla tavalla. Ainoastaan määräaikainen erottaminen edellyttää, että oppilas on aiemmin saanut vastaavasta rikkomuksesta jälki-istuntoa tai kirjallisen varoituksen tai rikkomus on vakava. Perusopetuslain 36 § 1.momentin mukaan edellä mainitut keinot ovat kurinpitotoimia. Vaikka jäljempänä saman pykälän alakohdissa säädetään myös oikeudesta poistaa häiritsevä oppilas, ottaa haltuun esineitä tai aineita, sekä oppilaan tavaroiden ja vaatteiden tarkastamisesta, eivät nämä toimet ole kurinpitokeinoja vaan opettajille sekä rehtoreille määrättyjä toimivaltuuksia, joiden käytöllä heidän tulee edistää koulurauhan toteutumista.

Perusopetuslain 35 a § pykälä säätelee kasvatustalkoista. Kasvatustalkoita ei ole asetettu kurinpitotoimeksi, vaikkakin se on sekä asialliselta luonteeltaan että sen kohteeksi joutumisen perusteiltaan varsin samankaltainen kurinpitokeinojen kanssa. Lain esitöistä ilmenee, että tarkoituksena on ollut luoda eräänlainen väliporras ”kovien” keinojen alapuolelle. Sen määrittämisperusteet on määritelty jossain määrin laueammin kuin kurinpitokeinoissa, niitä vastaavien perusteiden lisäksi kasvatustalkoita voidaan määrätä myös oppilaiden tai koulun henkilökunnan epäasiallisesta tai ihmisarvoa loukkaavasta kohtelusta. Kasvatustalkoita voidaan myös käyttää ensisijaisena toimenpiteenä, mutta lain sanamuoto on nimenomaan ”voidaan”, joten se voidaan myös jättää väliin ja siirtyä suoraan kurinpitokeinoihin. Esitöiden mukaan kasvatustalkoita voidaan myös määrätä kokonaan tai osittain järjestettäväksi koulupäivän jälkeen ja sen voi määrätä ainoastaan opettaja tai rehtori. Kasvatustalkon enimmäiskesto on kaksi tuntia ja siitä on aina ilmoitettava huoltajille ja varattava heille mahdollisuus osallistua

⁹⁶ Mahkonen, 2017, s. 116.

siihen. Esitöiden mukaisesti kasvatustieteiden tarkoituksena on kurinpitokeinoja paremmin tukea oppilaan häiriökäyttäytymisen lopettamista.⁹⁷ Koska kasvatustieteiden tutkimus voidaan määrätä koulupäivän jälkeen, rajoitetaan siinä jälki-istuntoa vastaavalla tavalla oppilaan liikkumisvapautta.

5.2 Sosiaaliadekvaattisuus ja oppilaan asema peruskoulun juridisessa ympäristössä

Edellä käydään läpi niitä toimia, joihin opetuksen järjestäjä on oikeutettu ryhtymään koulurauhan takaamiseksi. Ennen näiden toimien yksityiskohtaista tarkastelua käydään läpi kolikon toisen puolen, eli oppilaiden asemaan keskeisesti vaikuttavia seikkoja.

Sosiaaliadekvaattisuuden käsitteellä tarkoitetaan tiettyyn tapahtumaan tai tilaisuuteen liittyvää sosiaaliseen kanssakäymiseen pohjautuvaa tulkintaa, jossa jokin rikoksen tunnusmerkistön täyttävä teko muuttuu tässä yhteydessä hyväksytyksi. Frände katsoo sosiaaliadekvanssin keskeiseksi tunnusmerkiksi myös teon vähäpätöisen luonteen.⁹⁸ Nuutila antaa esimerkiksi sosiaaliadekvaattisesta teosta uudenvuoden aaton äänekkään juhlinnan yöllä. Muodollisesti kyse olisi (vähäpätöisestä) rikoksesta, mutta käytännössä teosta ei rangaista. Kuitenkin teosta saatettaisiin rangaista, jos se tehtäisiin vaikkapa tavanomaisena arki-iltana aiheuttaen häiriötä lähialueen ihmisille.⁹⁹

Sosiaaliadekvaattisuudelle näyttää siis olevan keskeistä, etteivät sen piiriin kuuluvat teot ole luonteeltaan erityisen vakavia ja jokin vahva sosiaalinen rakenne tukee näitä tekoja tiettyinä ajankohtana tai tietyssä yhteydessä. Myös molempien perusteiden tulee olla käsillä, eikä esimerkiksi jalkapallohuligaanien väkivaltaisen mellakoinnin ottelun jälkeen voitaisi katsoa kuuluvan sen piiriin, vaikka ilmiön takana onkin vahva kulttuurilinen ja sosiaalinen tausta.

⁹⁷ HE 66/2013 vp. s. 45

⁹⁸ Frände, 2005, s.57.

⁹⁹ Nuutila, 1997, s.118.

Lapset muodostavat oikeudellisessa mielessä erityisryhmän, jonka on määritelty olevan erityisen oikeudellisen suojelun tarpeessa, joka on todettu esimerkiksi Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa 25. artiklassa.¹⁰⁰ Lasta koskevissa asioissa lapsen edun tulee toteutua parhaalla mahdollisella tavalla.¹⁰¹ Myös Suomen perustuslain 6 § mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä.

Täysi-ikäisyyden raja on Suomessa 18 ikävuotta. Rikosoikeudellinen rangaistusvastuu edellyttää Rikoslain 4 § mukaisesti sitä, että tekijä on täyttänyt teon tekohetkellä 15 vuotta ja on syyntakeinen. Näin ollen kaikki perusopetuksen oppilaat ovat lapsia, mutta pieni osa heistä on myös rikosoikeudellisessa vastuussa teoistaan.

Mäntylä on päätenyt siihen lopputulokseen, että koulutilaa ei voida käsitellä sosiaaliadekvaattisena tilana¹⁰², jossa koulukiusaaminen eli pelkistetyimmän ilmaistuna pääasiassa pahoinpitelyistä, kunnianloukkauksista sekä omaisuusrikoksista koostuva rikosnimikkeiden joukko olisi sen hyväksyttävämpi kuin muuallakaan. Kantaan on helppo yhtyä, sillä edellä esitetystä käy ilmi, että sosiaaliadekvaattisten tekojen tulisi olla vähäpätöisiä. Tyypillisen koulukiusaamisen täyttämät rikosnimikkeet eivät ole vähäisiä ja niistä voidaan lain puitteissa tuomiota jopa vankeutta. Tämän tekstin kannalta on siis merkityksellistä, ettei oppilaiden tekemiä tekoja voida kuitata sosiaaliadekvaatteina ”koulumaailmaan” kuuluvina tekoina.

5.3 Kaksoisrangaistavuuden kieltö

Kaksoisrangaistavuuden kieltö on eräs oikeusvaltion periaatteista ja ilmaistaan esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen 7. lisäpöytäkirjan 4. artiklassa. Se ilmaistaan usein fraasilla *ne bis in idem* (ei kahdesti samassa asiassa), jonka sisältää samasta rikoksesta kahdesti tutkimisen, syyttämisen ja rankaisemisen kiellon.¹⁰³

¹⁰⁰ Yhdistyneiden kansakuntien yleismaailmallinen ihmisoikeuksien julistus, artikla 25.

¹⁰¹ Hakalehto-Wainio, 2011, s. 7-8.

¹⁰² Mäntylä, 2012, s.377.

¹⁰³ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.203.

Suomessa kaksoisrangaistavuuden kiellon on katsottu koskevan myös muita rangaistusluontoisia seurauksia määrääviä viranomaisia, kuin pelkästään poliisia ja tuomioistuinlaitosta. Esimerkiksi verottajan määräämää rangaistusluontoista veronkorotusta on pidetty rangaistuksena teosta, eikä tuomioistuin ole enää voinut samasta teosta tuomita uudestaan niiltä osin, joihin verottajan toimet kohdistuivat.¹⁰⁴

Perusopetuslaissa oli aiemmin asiaa käsittelevä säädös. Perusopetuslain 36 c § käsitteli kurinpitomenettelyn suhdetta vireillä olevaan syytteeeseen. Pykälän mukaan oppilasta vastaan ei saanut aloittaa tai jatkaa kurinpitomenettelyä, jos häntä vastaan on samasta syytä nostettu syyte yleisessä tuomioistuimessa. Syytteestä vapautunutta oppilasta vastaan menettelyä sai jatkaa vain, jos menettelyä ei ole pidetty rikoksena, mutta se voi johtaa kurinpidollisiin seurauksiin. Oppilaan sai kuitenkin erottaa koulusta määrääjäksi, jos se on rikoksen laatu tai siihen liittyvät seikat huomioiden perusteltua

Sittemmin mainittu pykälä on kumottu, lain esitöiden mukaan kaksoisrangaistavuuden arvioinnissa arvioidaan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännön mukaisesti teon todellista luonnetta ja seurauksen ankaruutta sekä tekoa kokonaisuutena. Esitöissä mainittujen oikeustapausten vuoksi kansainvälisessä tarkastelussa kurinpitotoimia voidaan pitää lievinä ojentamisluontoisina seurauksina. Näin ollen niihin ei sovelleta kaksoisrangaistavuuden kieltoa.¹⁰⁵ Käsite kytkeytyy Euroopan ihmisoikeussopimuksen 7. lisäpöytäkirjan 4. artiklassa mainittuun rikosoikeudenkäynnin käsitteeseen, sekä saman sopimuksen 6. artiklan rikossyytteen käsitettä ja 7. artiklan rangaistuksen käsitettä. Rikossyytteen luonne on vakiintuneesti tulkittu ns. Engel-kriteereillä, jotka viittaavat Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tapaukseen Engel ym. v. Alankomaat 8.6.197. Engel-kriteereistä tärkein on se, määritelläänkö teko kansallisen oikeuden mukaan rikoksena rangaistavaksi.¹⁰⁶ Esimerkiksi tapauksessa KKO 2021:46 luvaton poissaolo vankeudesta myönnetyllä lomalla on katsottu kurinpitorangeistuksena laissa rangaistavaksi,

¹⁰⁴ KKO 2011:80

¹⁰⁵ HE 127/2021 vp s.31.33

¹⁰⁶ KKO: 2012:46, myös EIT: 1976-A-22

joten *ne bis in idem* -periaate ei sovellu siihen. Hallituksen esityksen mukaan myös rikokseksi katsotusta teosta voidaan määrätä *ne bis in idem*-kiellon perusteella kurinpit torangaistus, jos kurinpit torangaistuksen luonne on turvaamistoimen kaltainen ja kohdistuu edes potentiaalisesti vain rajattuun henkilöryhmään ja toimet ovat luonteeltaan vähäisiä sekä ojentamisluntoisia.¹⁰⁷ Näin ollen perusopetuslain uudistuksen jälkeen oppilaalle kurinpitotoimien langettaminen ei vaikuta mahdolliseen rikosoikeudelliseen arviointiin.

¹⁰⁷ HE 127/2021 vp. s.32.

6 Kurinpitokeinot

6.1 Jälki-istunto

Ehkä tunnetuin peruskoulun kurinpitokeino on jälki-istunto. Jälki-istuntoa vastaavin kriteerein voidaan määrätä myös perusopetuslain 35 a § mukainen kasvatuskeskustelu, joka voidaan järjestää jo koulupäivän aikana tai sen ulkopuolella. Koulupäivän ulkopuolella järjestetty kasvatuskeskustelu ei tämän tutkimuksen kontekstissa eroa jälki-istunnosta, koska molempien perusoikeuksia rajoittava luonne on silloin samankaltainen. Mainittakoon, että kasvatuskeskustelua ei ole perusopetuslaissa luettu kurinpitokeinojen alle. Perusopetuslain 36 § mukaan oppilas voidaan määrätä jälki-istuntoon enintään kahdeksi tunniksi ja hänellä voidaan teettää kirjallisia tai suullisia harjoituksia ja tehtäviä, joiden tulee olla oikeassa suhteessa oppilaan ikään ja tekoon, sekä oppilaan kehitystä tukevia. Oppilas voidaan myös velvoittaa istumaan hiljaa. Esitöistä ilmenee myös, että jälki-istunto voi koostua näiden tapojen yhdistelmästä. samoin esityöt selventävät, että oppilaan oikeus osallistua opetukseen ei saa vaarantua jälki-istunnon takia. Opetukseen sisältyvät myös koulun juhlat ja vastaavat erikoistapahtumat. Näin ollen esimerkiksi muiden oppilaiden lähtiessä leirikouluun, ei yhden osallistumista saa evätä tai rajoittaa jälki-istunnon vuoksi.¹⁰⁸ Jälki-istunnossa on kyse oppilaan perusoikeuksien rajoittamisesta. Näin ollen jo edellä läpi käydyltä tavalla sen määrääminen ja toimeenpaneminen ovat ainoastaan opettajien ja rehtorin tehtävissä.

Koska kyse on perusoikeuksien rajoittamisesta, koskevat sitä yleiset perusoikeuksien rajoittamisedellytykset. Erityisesti täsmällisyyden ja tarkkarajaisuuden vaatimus voidaan nähdä jossain määrin ongelmallisena, koska laissa ei ole määritelty jälki-istuntojen pituuksia eri tekoityypeistä. Myöskään opetushallituksen ohje järjestyssään-

¹⁰⁸ HE 66/2013 vp. s. 46.

töjen laatimisesta¹⁰⁹ ei anna ohjeistusta siitä, pitäisikö eri teot sanktoida etukäteen. Myöskään muutamien koulujen järjestyssääntöjä tarkastelemalla ei löydetä viitteitä siitä, että tekoja sanktioitaisiin etukäteen.¹¹⁰ Ohjeita jälki-istunnon pituuden määrittämiseen ei anneta edes järjestyssääntöjä tarkentavissa ohjeissa.¹¹¹ Hyvään hallintoon kuitenkin kuuluu käsittelyn objektiivisuuden ja puolueettomuuden periaate, ennakoitavuus sekä hallintoasian käsittelyn julkisuus¹¹². Voidaan myös kysyä, onko *praeter legem*-kiellon hengen mukaista jättää ”rangaistussäännös” julkishallinnossa näin epämääräiseksi.

Perustuslain 6 § mukaan kansalaiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Sen soveltamisala koskee kaikkia viranomaisia, ei pelkästään tuomioistuimia.¹¹³ Voitaneen perustellusti kysyä, miten hyvin tämä oikeusturva toteutuu, kun opettajilla sekä rehtoreilla on teoreettisesti valta sanktoida järjestyssääntöjen rikkomukset haluamallaan tavalla, kunhan jälki-istunnon kesto on alle kaksi tuntia. Perusopetuslain 36§ muotoilun mukaisesti jälki-istunnossa teetetävät tehtävät ja kurinpitotoimi tulee sovittaa huomioiden teon laatu, oppilaan ikä ja kehitystaso. Näin ollen kyseisen kurinpitotoimen kohteeksi joutuvat oppilaat tai heidän vanhempansa eivät ole ennakolta voineet kuin arvioida teosta aiheutuvia seurauksia, koska opetuksen järjestäjän harkintavalta on merkittävä, eikä sen perustelemista ole juridisesti säädetty. Mikäli rikoslaki olisi kirjoitettu vastaavalla tavalla, lukisi rangaistussäännöksensä ainoastaan yleisluontoinen toteamus ”vankeutta tuomitaan enintään elinkautiseksi, olosuhteet huomioiden mahdollisesti vähemmän”. Lakia ei luultavasti *praeter legem* – kiellon takia voitaisi soveltaa lainkaan. Myöskään edellä mainitun lasten korostuneen suojelun tarpeen kanssa kyseinen menettely ei ole linjassa.

¹⁰⁹ Järjestyssääntöjen laatiminen, ohje 1/012/2016.

¹¹⁰ Toivolan koulun järjestyssäännöt 6/21.3.2017., Liedon kunnan perusopetuksen järjestyssäännöt, Akaan koulujen järjestyssäännöt ja koulukohtaiset tarkennukset, Keravan perusopetuksen koulujen järjestyssäännöt.

¹¹¹ Suunnitelma kasvatuskeskustelujen ja kurinpidollisten keinojen käyttämisestä. Kemiönsaaren kunnan perusopetuksessa, Suunnitelma kurinpitokeinojen ja kasvatuskeskustelun käyttämisestä ja niihin liittyvistä menettelytavoista Lopen kunnan perusopetuksessa.

¹¹² Mäenpää, 2017, s. 95.

¹¹³ Hallberg ja muut, perusoikeudet, luku 3, päivittyvä verkkojulkaisu.

Edellä sanottua ei kuitenkaan tule tulkita siten, että opettajilla ja rehtoreilla olisi mieltävaltainen oikeus jälki-istunnon pituuden määrittelyyn. Virkavastuu edellyttää tehtävien asianmukaista hoitamista, johon kuuluu hyvän hallinnon periaatteiden noudattaminen.¹¹⁴ Näin ollen jo yhdenvertaisuusperiaatteesta johtuen opettajilla ja rehtorilla on velvollisuus kohdella samanlaisia tekoja samalla tavalla kurinpitomenettelyssä. Esimerkiksi opettajan ja oppilaan välinen kitkainen henkilökemia ei saa aiheuttaa sitä, että lumipallon heittämisestä annetaan yhdelle oppilaalle muita suurempi rangaistus. Myöskään rangaistuksen koventaminen teon uusimisen vuoksi ei ole lailla säädettyä toimintaa. Näin ollen lumipallon uudestaan heittävästä oppilasta ei saa asettaa esimerkiksi tunnin jälki-istuntoon, jos edellinen istunto oli vain puolituntinen. Perusopetuslain 36 § mukaan oppilaan jatkaessa epäasiallista käytöstä, on toimintamallina määräaikainen erottaminen. Myös eduskunnan oikeusasiamiehen näkemyksen mukaisesti perusopetuslaki velvoittaa koulun suunnittelemaan, ohjeistamaan kurinpito- ja ojentamiskeinojen käytön ja soveltamisen koulun henkilökunnalle, sekä tiedottamaan siitä vanhempia.¹¹⁵ Koska jälki-istuntojen pituuksista ei koulujen järjestyssäännöissä ole edes ohjeellisia mainintoja, voidaan käytäntöä pitää arveluttavana. Perusopetuslain muutosten myötä jälki-istunnot, sekä muut perusopetuslain 36§ tarkoitetut toimenpiteet tulee kirjata. Hallintopäätös tulee antaa määräaikaisesta erottamisesta ja kirjallisesta varoituksesta.

Opettajilla ja rehtoreilla on kuitenkin oikeus ja velvollisuus käyttää julkista valtaa virkansa puolesta. Virkamiehen tulee suorittaa tehtävänsä asianmukaisesti ja viivytyksettä. Hyvä hallinto taas muodostuu arviointikriteeriksi erityisesti sellaista toimintaa arvioitaessa, josta ei ole nimenomaista säännöstä.¹¹⁶ Kirjoitettujen ohjeiden ilmeisen vähäisyyden vuoksi onkin hankala juridisesti pätevästi perustella jälki-istunnon pituutta, joten asia muodostaa oikeudellisen ”harmaan alueen”, jossa asianmukaisen toiminnan arviointi on hyvinkin hankalaa.

¹¹⁴ Koskinen, Kulla, 2019, s. 328.

¹¹⁵ EOAK/4997/2018, s. 4.

¹¹⁶ Koskinen, Kulla, 2019, s. 239.

Hallintolain 43 § mukaisesti hallintopäätös on annettava kirjallisesti, ellei sitä välttämättömän kiireen vuoksi ole annettava suullisesti. Saman lain 44§ mukaan päätöksestä tulee käydä ilmi mihin asianosainen on velvoitettu. Näin ollen jälki-istunnosta tehdyssä päätöksessä ilmenee sekä syy, että jälki-istunnon kesto. Joten kouluilla on asiasta käytettävissään ”oikeuskäytäntöä”, josta vähintään yleisimpien järjestysrikkeiden seuraukset voitaisiin johtaa sellaisella tavalla, että oppilailla huoltajineen sekä henkilökunnalla on etukäteinen mahdollisuus tutustua tähän tietoon ja vahva velvoite sitä noudattaa ratkaisutoiminnassa.

6.2 Kirjallinen varoitus ja siivousvelvoite

Kirjallinen varoitus on niin ikään määritelty perusopetuslain 36 § mukaiseksi kurinpitokeinoksi, joten sen määrittämiseen pätevät samat perusteet kuin jälki-istuntoon. Kuitenkaan kirjallinen varoitus ei sisällä ”rangaistusasteikkoa”, joten sen käyttö on oikeudellisesti ongelmattomampaa. Kuitenkin samat oppilaiden yhdenvertaisen kohtelun periaatteet pätevät tähänkin kurinpitotoimeen. Samasta teosta ei siis saa rangaista toista oppilasta kirjallisella varoituksella ja toista jälki-istunnolla.

Siivousvelvoite ei ole kurinpitotoimi, mutta se määritellään perusopetuslain 35 § oppilaan velvollisuudeksi, jossa varmuudella tiedossa ja yksilöitävissä oleva oppilas voidaan velvoittaa puhdistamaan tai järjestämään aiheuttamansa sotku, kuitenkin siten, ettei työ muodostu kohtuuttoman raskaaksi tai vaaralliseksi, eikä oppilas joudu olemaan sen takia poissa opetuksesta. Lisäksi se tulee saman pykälän mukaan ottaa huomioon päättäessä kurinpidollisista toimenpiteistä. Lain esitöiden mukaan kyse ei kuitenkaan ole rangaistusluonteisesta seuraamuksesta.¹¹⁷ Kuitenkin edellä mainitun pykälän mukaisesti sen kesto voi olla enintään kaksi tuntia ja se voi ajoittua myös koulupäivän ulkopuolelle, jolloin oppilaan huoltajaa tulee tiedottaa asiasta. Hallituksen esityksen mukaisesti

¹¹⁷ HE 66/2013 vp s. 44.

kyse on kasvatuksellisesta työstä, joka pyrkii opettamaan lapsille huolellisuutta ja toisten omaisuuden ja tilojen kunnioitusta. Lisäksi tehty työ voidaan ottaa huomioon korvauksen määrää arvioitaessa siinä tapauksessa, että koulu siivousvelvoitteeseen johtaneista syistä vaatii vahingonkorvauksia.¹¹⁸

Koska kyse ei ole kurinpitotoimesta, perusopetuslain 36 a § määritellyt menettelysäädökset eivät sellaisenaan koske sitä. Kuitenkin erityisesti silloin, kun siivousvelvoite ajoittuu koulupäivän jälkeiselle ajalle, rajoitetaan siinä oppilaan liikkumisenvapautta täysin jälki-istuntoa vastaavalla tavalla. Toisin sanoen tällöin tehdään hallintopäätös, koska viranomaisen tekee yksilön etua rajoittavan päätöksen¹¹⁹, jota ei voida pitää välittömän julkisen vallan käyttönä, koska siitä puuttuu välittömän puuttumisen elementti.¹²⁰ Siivoustoimi ei edellytä välitöntä puuttumista, koska sen toimeenpano voidaan lykätä koulupäivän jälkeiseen aikaan. Mielenkiintoista onkin, hahmotetaanko kouluissa kirjallisen hallintopäätöksen tekemisen tarpeellisuus näissä tilanteissa. Opettaja tai Rehtori saattaa laiminlyödä velvollisuuksiaan virkamiehenä, mikäli asiasta ei tehdä kurinpitomenettelyä vastaavaa päätöstä.

6.3 Oppilaan määräaikainen erottaminen ja opetuksen epääminen

Määräaikainen erottaminen opetuksesta on tarkimmin säädelty kurinpitotoimi. Se voidaan edelleen jakaa määräaikaiseen erottamiseen sekä opetuksen epäämiseen jäljellä olevan työpäivän ajaksi. Määräaikaisesta erottamisesta säädetään perusopetuslain 36§ sekä 36 a § pykälissä. Lisäksi erottamistapauksien käsittelyssä tulee huomioida lastensuojelulain (13.4.2007/417) 24§ mukainen hyvinvointialueen sosiaalihuollon läsnäolo-oikeus päätöstä tehtäessä. Perusopetuslain mukaisesti päätöksen täytäntöönpanossa

¹¹⁸ HE 66/2013 vp s. 44-45.

¹¹⁹ Koskinen, Kulla, 2019, s. 48.

¹²⁰ Koskinen, Kulla, 2019, s. 72.

tulee huomioida lain oikeudenkäynnistä hallintoasioissa 14. luvussa säädetään. Perusopetuslain mukaisesti erottaminen voidaan myös laittaa täytäntöön välittömästi, ilman hallintopäätöksen lainvoimaisuutta. Se kuitenkin edellyttää, että koulun henkilöstön jäsenen tai oppilaan turvallisuus on vakavasti vaarantunut tai kärsinyt, ja rangaistavan teon toistumisen vaara on ilmeinen. Säädös on lisätty perusopetuslakiin 2022, mutta kunnat olivat jossain määrin jo ennen tätä säädöstä panneet täytäntöön erottamisia ilman päätöksen lainvoimaa.¹²¹ Erottamistapausten oikeasuhtaisuus ja määrääminen eivät monilta osin kytkeydy tässä tutkimuksessa tarkasteltuun koulumaailman nopea-tempoiseen ”arkiseen” päätöksentekoon, jossa sattuvat virheet ovat yksittäisen viranhaltijan harkinnan varassa. Tästä syystä tähän kurinpitokeinoon ei syvemmin paneuduta.

Opetus voidaan evätä määräaikaisesti enintään jäljellä olevan koulupäivän ajaksi tai Perusopetuslain 36§ mukaisten edellytysten täytyessä (edellytykset pääpiirteissään samat kuin tilapäisellä erottamisella) myös seuraavaksi päiväksi. Seuraavan päivän opetuksen epääminen edellyttää kuitenkin, että opetuksen järjestäjä tarvitsee aikaa oppilaan paluun suunnitteluun. Kysymys ei siis ole rangaistuksen koventamisesta teon moitittavuuden mukaan, vaan oppilaan opiskeluedellytysten turvaamiseksi välttämättömästä ”aikalisästä”. Oppilaalle tulee myös laatia suunnitelma hänen tarvitsemastaan tuesta ja tarjota hänelle mahdollisuus koulun oppilashuollon henkilöstön (psykologi, kuraattori jne.) kanssa. Lain esitöissä korostetaan, ettei opetuksen epääminen on ensisijaisesti turvaamistoimi, jolla pyritään turvaamaan kaikkien oppilaiden mahdollisuus turvalliseen oppimisympäristöön. Kysymys ei ole varsinaisesta kurinpitokeinosta.¹²² Asiassa onkin olennaista, että epäämistä ei lähdetä koulujen arjessa käyttämään rangaistusluontoisena välineenä.

¹²¹ HE 127/2021 vp. s.17.

¹²² HE 127/2021 vp. s.30.

6.4 Häiritsevän ja turvallisuutta vaarantavan oppilaan poistaminen

Häiritsevän ja turvallisuutta vaarantavan oppilaan poistaminen poikkeaa luonteeltaan kurinpitokeinoista, koska sille on tunnusomaista toiminnan välttämättömyys ja välittömyys. Perusopetuslain 36 b § mukaisesti Rehtorilla ja opettajalla on oikeus poistaa opetustilasta tai koulun tilaisuudesta oppilas, joka on aiemmin määrätty poistumaan luokasta jäljellä olevan oppitunnin tai päivän ajaksi tai oppilas, joka on määräaikaaisesti erotettu koulusta. Tässä toimessa opettaja ja rehtori saavat käyttää voimakeinoja, mutta eivät voimankäyttövälineitä. Käytettyjen keinojen tulee olla olosuhteet huomioon ottaen välttämättömiä sekä puolustettavia. Kyse on välittömästä julkisen vallan käytöstä, vaikkakin siitä tulee antaa kirjallinen selvitys opetuksen järjestäjälle jälkikäteen. Edellä luvussa 2.2 läpikäydyn mukaisesti tämä toimi antaa opettajille virkaan kytkeytyvän vastuuvapausperusteen virkatehtäviin kuuluvan voimakeinojen käytön muodossa. Pykälän mukaisesti voimakeinojen tulee olla välttämättömiä ja kokonaisuus huomioon ottaen puolustettavia. Väkivallan käyttöä on siis rajoitettu voimakkaasti ja tämä seikka on huomioitu myös joissakin koulujen ohjeistuksissa.¹²³ Oikeuskirjallisuudessa on myös katsottu, ettei väkivallan kohdistaminen lapseen tämän käyttäessä väkivaltaa aikuista vastaan, ole lähtökohtaisesti hyväksyttävää.¹²⁴

6.5 Esineiden ja aineiden haltuunotto sekä tavaroiden tarkastaminen

Koulupäivän aikana oppilaat saattavat pitää hallussaan opetusta häiritseviä tai muuten kiellettyjä esineitä tai aineita. Oikeudesta ottaa ne pois oppilaan hallusta säädetään Perusopetuslain 36§ d-g kohdissa. Säädöksen tarpeellisuus saattaa tuntua maallikosta erikoiselta, onhan kyse ”maalaisjärjellä” ajateltuna hyvin itsestään selvästä asiasta. Kui-

¹²³ Harjulan koulun järjestyssäännöt 2020-21, turvallisuusliite, s9. ja Koulunkäynniohjaajat/-avustajat ja häiriötilanteet koulupäivän aikana, Julkisten ja hyvinvointialojen liitto.; Kouluohjaajatoiminta Hämeenlinnan kaupungissa, s. 3.

¹²⁴ Nuutila, 1997, s. 240

tenkin perustuslain 15§ mukainen omaisuuden suoja suojaa myös lasten omaisuutta. Myös oikeus tarkastaa oppilaan tavarat loukkaa oppilaan oikeutta fyysiseen koskemattomuuteen, sekä omaisuuden suojaan. Oppilaan tehdessä vastarintaa, saa opettaja tai rehtori 36 d § nojalla käyttää esineen haltuun saamiseksi kokonaisuus huomioon ottaen puolustettavia voimakeinoja. Voimankäyttövälineiden käyttö kielletään erikseen saman pykälän 3. momentissa. Kuitenkin tilanne saattaa kehittyä sellaiseen suuntaan, jossa se tietyllä tasolla lakkaa olemasta edellä mainitun pykälän mukainen virkatoimi ja muuttuu hätävarjelutilanteeksi. Esimerkiksi teräaseella aseistautuneen oppilaan hyökkäys oikeuttaa yleisen hätävarjelu-oikeuden suojaan nauttaviin toimiin, joihin mitä ilmeisimmin voi kuulua käsillä olevan astalon tai vastaavan käyttö teräaseen iskujen torjumiseksi ja hyökkäyksen lopettamiseksi. Hätävarjelua arvioidaan suhteessa hyökkäyksen laatuun. Hätävarjelu kuitenkin edellyttää välittömästi uhkaavaa tai alkanutta hyökkäystä, joten pelkkä oppilaan passiivinen vastarinta tai suusanallinen aggressiivisuus ei perusta oikeutta hätävarjeluun.

Perusopetuslaissa on säännökset myös haltuun otettujen esineiden palauttamisesta ja hävittämisestä. Lain 36 g § mukaisesti esineet tulee palauttaa oppitunnin tai koulun tilaisuuden päätyttyä. Mikäli pidetään todennäköisenä, että häirintä jatkuu esineen palaututtua, tulee esine luovuttaa viimeistään työpäivän päättyessä. Poikkeuksen muodostavat ne 29 § 2.momentin mukaiset esineet (kielletyt, vahingolliset, omaisuuden tärvelyyden soveltuvat), jotka voidaan luovuttaa vain huoltajalle tai lailliselle edustajalle, jos tällä on oikeus pitää niitä hallussaan. Edelleen poikkeuksen muodostavat huumausaineet, räjähteet, patruunat ja ampuma-aseet, jotka tulee aina luovuttaa poliisille riippumatta oppilaan huoltajan oikeudesta niitä hallussa pitää. Tämä johtuu siitä, että näitä tuotteita koskevat erityislait eivät anna koulun henkilökunnalle oikeutta hallussa pitää esimerkiksi ampuma-asetta tai kaasusumutinta.¹²⁵

Erikoisen ”välimallin” tapauksen muodostavat kuluttajakäyttöön hyväksytyt pyrotekniset välineet, eli iletulitteet, lähetyspistoolien ja työkalujen patruunat sekä pyrotekniset

¹²⁵ HE 66/2013 vp s.50.

valaisu- ja merkinantovälineet. Laki vaarallisten kemikaalien ja räjähteiden käsittelyn turvallisuudesta (390/2005) 83 § ja 84 § mukaisesti 18 vuotta täyttäneellä on oikeus hallussa pitää näitä esineitä. Koska lain esitöissä perusteeksi poliisille luovuttamiseen mainitaan henkilökunnan hallussapidon oikeuttamiseen liittyvät ongelmat, eivät edellä mainitut välineet periaatteessa sisälly tähän. Niitä nimittäin käytännössä jokaisella henkilökunnan jäsenellä on oikeus hallussa pitää. Näin ollen ei ole muusta laista johtuvaa estettä niitä hallussa pitää, kuitenkin perusopetuslaki vaatii kaikkien räjähteiden luovuttamista poliisille.

Edelleen hiukan epäselväksi jää, mitä pidetään perusopetuslaissa räjähteenä. Esimerkiksi laki pyroteknisten tuotteiden vaatimuksenmukaisuudesta (2015/180) ei 2 § 2. kohdan mukaan koske räjähteitä, mutta edelleen 3 § 1 ja 2 kohtien perusteella koskee pyroteknisiä tuotteita sekä ilotulitteita. Vaatii siis erityistä räjähdeturvallisuusalan tuntemusta määrittää, onko kyseessä räjähdde. Toki Poliisin kutsuminen koululle on joka tapauksessa perusteltua, sillä edellä mainittujen tuotteiden luovuttaminen alaikäiselle on rikos ja poliisi voi näin ollen tehdä rikosilmoituksen ja takavarikoida tuotteen. Ilotulitteet myös lienevät yleisin tämän kategorian esine, jota oppilailta takavarikoidaan. Luvanvaraisia räjähteitä olisivat esimerkiksi louhinta- ja sotilaskäyttöön tehdyt räjähdysaineet, tai ammattilaiskäyttöön tarkoitetut ilotulitteet. Lain esitöissä kuitenkin nostetaan esiin vain hallussapitolupiin liittyvät ongelmat, joita edellä mainittujen tuotteiden kohdalla otaksuttavasti muodostuisi koululla.

Myös hieman epämääräiseksi jää kielletyn digitaalisen materiaalin kanssa toimiminen. Oppilaan mobiililaitteelle saattaa olla tallennettu tai sen kautta saatetaan muuten toistaa rikoslain 17.luvun 18 b § tarkoitettua sisältöä, eli alle 18-vuotiailta kiellettyä materiaalia tai saman luvun 17–18 a pykälissä kuvattuja tallenteita. Tilanne on toki yksinkertainen, jos oppilas toistaa sisältöä oppitunnilla tai tilanteessa, jossa puhelimen haltuunotto on perusopetuslain perusteella sallittua opetusta ja oppimista häiritsevänä esineenä. Lain esitöissä ei mainita erikseen tätä sisältöä. Kuitenkin kyse on perusopetuslain 29 § 2.mom tarkoitetusta muussa laissa kielletystä esineestä, vaikkakin voidaan

esittää argumentaatiota siitä, mikä on esine. Voidaanko esimerkiksi aikuisviihdesivuston palvelimelta toistettu mobiililaitteella pyörivä video määritellä esineeksi, joka voidaan ottaa haltuun? Digitaalista sisältöä ja audiovisuaalisia online-sisältöpalveluitä siinänsä voidaan käsitellä esineenä.¹²⁶ Vaikeudeksi nouseekin tämän materiaalin haltuunotto. Siinä joudutaan pohtimaan, onko koko laitteen haltuunotto oikeasuhtainen toimi. Toisaalta opettajalla tai rehtorilla ei ole oikeutta kajota mobiililaitteen sisältöön, koska siitä ei ole erillistä säädöstä. Käytännön tasolla opetuksen järjestäjän keinovalikoima rajautunee sisällön laadun perusteella rikosilmoitukseen ja oppilashuollollisiin toimenpiteisiin.

Hallituksen esityksessä on suhteellisen laajasti avattu oppilaan perusoikeuksien merkitystä edellä mainittuja toimia suorittaessa ja annettu hyvinkin yksityiskohtaisia ohjeita siitä, millä edellytyksin ja tavoin opettaja tai rehtori voivat toimiin ryhtyä ja niitä suorittaa. Huomionarvoista on, että opetusta häiritsevä esine tai aine voidaan takavarikoida vain silloin, kun sitä tosiasiallisesti käytetään. Sen haltuun ottamiseksi ei voida suorittaa oppilaan tavaroiden tarkastusta, vaan se on rajattu ainoastaan vaarallisten ja kiellettyjen esineiden kohdalle.¹²⁷

Perusoikeuksien suojaamiseksi tämän kaltaiset toimet tulee suorittaa siten, että huomioidaan perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset. Perusoikeutta ei saa siis loukata enempää, kuin on laissa määritellyn syyn ja lainsäätäjän sillä tavoitteleman lopputuleman kannalta välttämätöntä. Myös esineen tai aineen hallussapidosta on oltava jonkinlainen vahva konkreettinen epäily, jota jokin tosiseikka tukee, josta laissa käytetään sanamuotoa, ”on ilmeistä”. Pelkkä epäily ei riitä.¹²⁸ Konkreettisen toiminnan kannalta sanamuoto on jossain määrin hämärä, eikä epäilyksen perusteena olevista tosiseikoista anneta esimerkkejä lain esitöissä. Onko esimerkiksi toisen oppilaan väite vaikkapa puukosta oppilaan hallussa riittävä seikka ja miten tämä seikka olisi näytettävissä jälkeenkäpäin? Esitöissä kynnykselle haetaan vertausta poliisin toimivaltuuksia alkoholituottei-

¹²⁶ Aalto (päivittyvä verkkojulkaisu) luku 5 (2017/2017).

¹²⁷ HE 66/2013 vp s.61.

¹²⁸ HE 66/2013 vp s.49.

den hallussapidosta epäiltyjen alaikäisten tarkastamisessa määrittelevästä perustuslakivaliokunnan mietinnöstä, jossa todetaan ”on syytä epäillä”- kriteerin viittaavan yleiseen epäluuloon, ei konkreettiseen tosiseikkaan.¹²⁹ Edelleen epäselväksi kuitenkin jää, miten suhtaudutaan esimerkiksi toisen käden tietoon ja miten konkreettisen tosiseikan olemassaolon toteen näyttämisen jälkikäteen tulee onnistua. Selvää kuitenkin on, että tarkastukseen ei tule ryhtyä kevyin perustein ja koulun henkilökunnan on hallintotoiminnan oikeudenmukaisuuden ja osallisten oikeusturvan vuoksi syytä tarkoin tuntea ja seurata aiheeseen liittyvää lainsäädäntöä.

Käytännön kouluelämässä tulee siis tarkoin harkita ennen näihin toimiin ryhtymistä, onko toiminta oikeasuhtaista käsillä oleva tilanne huomioon ottaen, onko oppilasta pyritty ohjaamaan ensisijaisesti sanallisesti korjaamaan toimintansa ja onko kyse opetusta häiritsevästä vai vaarallisesta ja kielletystä esineestä. Lisäksi on syytä huomioida, että oppilaalle tulee antaa tilaisuus itse luovuttaa esine, jonka haltuunottoon pakkokeinoilla pyritään.¹³⁰ Oppilaan vaatteiden pintapuolista tarkastusta suorittaessa huomioida tulee perusopetuslain 36 e § vaatimukset tarkastajan sukupuolesta sekä siitä, että läsnä tulee olla toinen täysi-ikäinen henkilökunnan jäsen. Henkilökunnan jäsenen ei tarvitse olla opettaja tai rehtori, mutta oppilaalla on oikeus määrittää tämä henkilökunnan jäsen, jos hän on saapuvilla.

Edellä mainituista periaatteista voidaan kuitenkin perusopetuslain 36 e § neljännen momentin mukaisesti niissä tilanteissa, joissa se on asian kiireellisyys huomioon ottaen turvallisuuden kannalta ehdottoman välttämätöntä. Huomionarvoista on, että poikkeaminen on sallittua ainoastaan oppilaan oikeudesta määrittää haluamansa henkilökunnan jäsen. Tosin näissäkin tilanteissa lienee oppilaan edun mukaista ja tilanteen ahdistavuutta vähentävää, jos oppilaan annetaan lausua mielipiteensä aikuisesta, joka tilanteeseen ehtii. Tietenkään tästä ei pidä muodostaa loputonta kehää, jossa oppilas viivyttää tarkastuksen toimeenpanoa käännättämällä useita koulun

¹²⁹ PeVL 53/2006 vp s.49.

¹³⁰ HE 66/2013 vp s.61.

henkilökunnan jäseniä pois. Toisaalta tarkastusta suorittavan opettajan tai rehtorin ei tule provosoida tilannetta nimeämällä tarkastuksen toiseksi henkilöksi joku, jonka välit oppilaaseen tiedetään ongelmallisiksi.

Tarkastuksen kiireellisyyden arvioinnissa käytettävä kriteeristö ei myöskään selviä laista tai esitöistä. Huomioitavaksi tulee myös Pakkokeinolain (2011/806) 4§ mukainen hienotunteisuusperiaate, jonka mukaan tarkastus ei saa aiheuttaa aiheetonta huomiota. Näin olleen oppilaalle suoritettavasta tarkastuksesta puhumista muiden oppilaiden tai asiaan kuulumattomien henkilökunnan jäsenten kuullen on syytä välttää. Oppilasta ei myöskään ole tästä johtuen tarpeen uhkailla tarkastuksella esimerkiksi luokkatilassa ("Jos et tottele niin tarkistan tavarasi"). Oppilaalle tulee toki ennen tarkastusta selvästi ilmoittaa toimen suorittamisen mahdollisuudesta, mikäli ei omaehtoisesti luovuta epäiltyä esinettä. Hienotunteisuusperiaatteen vuoksi asia tulee kuitenkin käsitellä oppilaan kanssa erillisessä tilassa.

Vaatteiden ja tavaroiden tarkastuksessa on syytä huomioida, että kyse ei ole henkilön-tarkastuksesta, joita suorittavat ainoastaan poliisi ja rajavartiolaitaviranomaiset. Tarkastuksessa oppilaan vaatteet voidaan tarkastaa pintapuolisesti, mutta vaatteiden ja ihon väliin kätkeytyt esineet eivät kuulu tarkastuksen piiriin. Samoin erogeenisten alueiden tarkastaminen millään tavalla on kielletty. Tarkastuksessa on myös toimittava hienotunteisesti ja oppilaan yksityisyyttä kunnioittaen, joka näkyy mm. siten, että tilan tulee olla tarkastuksen ulkopuolisilta henkilöiltä suljettu.¹³¹ Lainsäätäjän selkeä tahtotila on, että tarkastukseen suhtaudutaan pidättyvästi ja korostuneen hienotunteisesti. Näiden arvojen ottaminen ohjaaviksi periaatteiksi myös niissä prosessin osissa, joita ei säädetä tarkasti laissa, on erittäin suositeltavaa. Asianmukaisen menettelyn tärkeyttä korostaa myös perustuslakivaliokunta mietinnössään.¹³²

¹³¹ HE 66/2013 vp s.49-51.

¹³² PeVL 35/2013 vp s. 2-3.

Huomionarvoista, joskin opettajien ja rehtorin aseman kannalta hiukan toisarvoista, on pakkokeinolain (2011/806) 31§ määritellyt edellytykset henkilötarkastukselle. Nämä säädökset koskevat henkilötarkastusta suorittavaa poliisimiestä, mutta pätevät luonnollisesti silloin, kun edellä kuvatulla tavalla tarkastusta suorittava koulun henkilökunta ei oikeuksiensa puitteissa kykene löytämään epäiltyä esinettä ja päätyy kutsumaan Poliisin paikalle. Poliisimies ei saa suorittaa henkilökatsausta, ellei oppilasta ole syytä epäillä pykälässä luetteluista rikosnimikkeistä, joista koulumaailman kannalta relevantteja lienevät lievä pahoinpitely, lievä vahingonteko, näpistys, lievä alkoholirikos sekä rikos, josta ankarin säädetty rangaistus on vähintään kuusi kuukautta vankeutta. Jos käsitteilyyn otetaan esimerkiksi epäily puukosta, jota ei kyetä koulun henkilökunnan valtuuksien puitteissa löytämään, on kyseessä järjestykselain (2003/612) 3. luvun 10§ mukainen teräaseen hallussapito julkisella paikalla ilman hyväksyttävää perustetta, josta rikoslain 41. luvun 6§ mukaisesti ankarin rangaistus on kuuden kuukauden vankeustuomio, joten poliisi saa toimivaltuuksiensa nojalla suorittaa henkilötarkastuksen ja takavarikoida mainitun teräaseen.

Tutkimuskysymyksen kannalta mielenkiintoiseksi tilanne muodostuu erityisesti silloin, jos henkilötarkastuksen suorittamiseen ei ryhdytä lainkaan ja sen seurauksena oppilas hallussaan olevan esineen avulla tuottaa jonkin vahinkoseuraamuksen. Tämän tematiikan arvioinnissa joudutaan palaamaan konkreettisen tosiseikan vaatimukseen sekä sen jälkikäteiseen näyttämiseen. Hallituksen esityksen perusteella kynnys ryhtyä tarkastukseen on tarkoituksella erittäin korkea. Siinä puututaan oppilaan keskeisiin perusoikeuksiin.¹³³ Toisaalta koko toimenpiteen laillistamisen *ratio* voidaan katsoa olevan sen mahdollinen kyky estää muihin ihmisiin kohdistuvia vakavampia oikeushyvien loukkauksia.

Oppilas saattaa hallussaan olevalla esineellä syyllistyä vakaviinkin henkeä ja terveyttä koskeviin rikoksiin. Viime aikoina mediassa on raportoitu teräaseiden kantamisen yleis-

¹³³ HE 66/2013 vp s.48-59.

tymisestä peruskouluikäisten keskuudessa.¹³⁴ Joten tarkastusta edellyttävien tilanteiden voidaan perustellusti olettaa lisääntyvän tulevaisuudessa.

6.5.1 Opetusta häiritsevät vaarattomat esineet ja menettely niiden haltuun ottamiseksi

Perusopetuslain 36 d § mukaisesti opettaja tai rehtori saa ottaa haltuunsa sellaisen saman lain 29 § 2. momentissa mainitun esineen tai esineen tai aineen, jolla oppilas häiritsee opetusta tai oppimista. Kyseinen momentti koskee muissa laeissa kiellettyjä esineitä sekä esineitä, jotka erityisesti soveltuvat ihmisten tai omaisuuden vahingoittamiseen ja niitä hallussa pidetään ilman hyväksyttävää syytä. Esimerkiksi puukko saattaa olla koulun metsäretkellä hyväksyttävä esine, mikäli oppilaan ikätaso ja henkinen kehitys huomioiden hänen voidaan katsoa kykenevän sen käyttämiseen. Toisaalta sama puukko samalla oppilaalla olisi edellä mainitun momentin mukainen esine tavallisena koulupäivänä.

Edellä esitetyn kaltaisesti nämä vaaralliset esineet antavat perusteen tarvittaessa suorittaa oppilaan tavaroiden tarkastus. Kuitenkin oppilas saattaa pitää hallussa myös edellä mainittua opetusta tai oppimista häiritsevää esinettä tai ainetta. Tavanomaisin esimerkki lienee matkapuhelin, mutta kyse voi olla periaatteessa mistä tahansa esineestä, joka ei täytä 29 § 2. momentin kriteerejä, mutta jota käytetään opetuksen tai oppimisen häiritsemiseen. Hallituksen esityksen mukaan näiden esineiden pois ottaminen tulee kyseeseen, jos oppilas ei kehotuksista huolimatta laita esinettä pois, tai ottaa sen uudestaan esiin hetken kuluttua.¹³⁵ Huomattavaa on, että vaikka oppilaan tavaroiden tarkastamiseen oikeutta ei ole, perusopetuslain 36 d § mukaisia välttämättömiä voimakeinoja saa kuitenkin käyttää myös opetusta ja oppimista häiritsevän esineen pois ottamiseksi.

¹³⁴ Helsingin Sanomat 2022 7.7, verkkojulkaisu. Helsingin Sanomat 22.6.2022, verkkojulkaisu.

¹³⁵ HE 66/2013 VP s.46.

Myös huomioitavaa on, että esineen takavarikointi ei ole rangaistuskeino. Oppilasta ei voida rangaista mistään teosta ottamalla esine takavarikkoon. Apulaisoikeuskansleri on katsonut koulun retkellä huonosti käyttäytyneen oppilaan puhelimen takavarikoinnin perusopetuslain vastaiseksi toimeksi.¹³⁶ Puhelimen poisotto olisi toki ollut oikeutettua, jos sillä olisi häiritty opetusta tai oppimista kyseisellä retkellä. Näyttöä tästä ei kuitenkaan käsillä olevassa tapauksessa esitetty. Ratkaisuisaan eduskunnan oikeusasiamies (EOAK) on ottanut kantaa matkapuhelinten takavarikointiin. EOAK katsoo, että kännyköihin liittyvien ohjeiden tulee olla selvästi kirjattu järjestyssääntöihin, ei niitä ”alemmman tasoisiin” käytänteisiin. Lisäksi kännykän häiritsevä käyttö ei saa johtaa suoraan kännykän haltuunottoon.¹³⁷ Tähän voidaan katsoa kytkeytyvän mm. hallinnon suhteellisuusperiaate sekä perusopetuslain esitöiden vaatimus esineen pois laittamiseen kehoittamisesta.¹³⁸ Ongelmallisena voidaan myös nähdä käytäntö, jossa kännykät oletusarvoisesti laitetaan yhteiseen säilöön oppitunnin alkaessa.¹³⁹ Tapauksen selvityksen puitteissa EOAK ei arvioinut tarkemmin menettelyn lainmukaisuutta, mutta nosti sen esiin mahdollisena ongelmakohtana.

Tapausta voidaan hypoteettisesti arvioida punnitsemalla eri tilannekohtaisten mahdollisten elementtien vaikutusta oikeudelliseen lopputulemaan. Lähtökohtaisesti voidaan olettaa oppilaan omistavan puhelimensa, eli hänellä on oikeus suhteessa puhelimeensa käyttää varallisuus oikeudellista omistajan valtaa, joka voidaan määrittellä oikeudeksi pitää esinettä hallussaan, käyttää sitä ennalta rajoittamattomasti (esimerkiksi lainattua tai vuokrattua puhelinta ei täysin seuraamuksitta yleensä voi käyttää vaikkapa vasaran korvikkeena) ja määrätä siitä kaikilla tavoilla. Omistusoikeus on siis täydellinen, yksinomainen ja jakamaton oikeus määrätä esineestä.¹⁴⁰ Omistusoikeus myös suojataan perustuslain 15 § mukaisesti.

¹³⁶ OKV/1219/1/2017

¹³⁷ EOAK/4941/2019 s.12.

¹³⁸ HE 66/2013 vp s.46.

¹³⁹ EOAK/4941/2019 s.12.

¹⁴⁰ Saarnilehto ja muut. Varallisuus oikeus (päivittyvä verkkojulkaisu), luku VI.5 (2004/2011).

Puhelimen ottaminen pois oppilaan määräysvallan piiristä on siis näin ollen perusoikeusrajoitus myös silloin, kun rajoituksen perusteena ei ole perusopetuslain mukainen takavarikko. Perusoikeuksien yleisten rajoittamisperusteiden läpi tarkasteltuna sanotun kaltainen menettely on ongelmallinen ainakin lailla säätämisen vaatimuksen kanssa. Vaikkakin kouluilla on oikeus laatia järjestyssääntöjä, ei perusoikeuksia saa rajoittaa enempää kuin on välttämätöntä. Myös opetushallitus on laatinut ohjeen mobiililaitteiden käytöstä peruskoulussa. Sen mukaan koulu voi edellyttää laitteen olevan ”häiriötä aiheuttamattomassa tilassa” eli arkikielisesti äänettömällä. Samoin voidaan kieltää laitteen käyttö oppitunnilla ilman opetuksellista perustetta.

Ohjeessa on myös ongelmallinen kirjaus, jonka mukaan välintuntien aikana mobiililaitte voi olla laukussa tai muussa sovitussa paikassa.¹⁴¹ Oppilaalle ei voida pätevästi pelkääntään järjestyssäännöllä muodostaa velvoitetta luovuttaa omaisuuttaan pois välittömästi määräysvallastaan, joten kirjausta ainakin tulisi tulkita siten, että myös oma laukku on aina sallittu vaihtoehto. Perusopetuslain mukaisesti puhelin tai muu esine voidaan ottaa pois vain, jos oppilas häiritsee sillä oppimista tai opetusta, eikä kehotuksesta huolimatta laita esinettä pois. Näin ollen ”kännykkäparkki” -järjestelyn tuleekin perustua ehdottomaan vapaaehtoisuuteen, jossa oppilaille tarjotaan mahdollisuus asettaa puhelin lokerikkoon tai vastaavaan oppitunnin ajaksi. Huomattavaa on, että perusoikeusrajoituksen välttämiseksi oppilailla tulee olla esteetön pääsy puhelimeen koko oppitunnin ajan, sekä halutessaan mahdollisuus ottaa puhelimensa pois säilytyksestä myös kesken oppitunnin.¹⁴² Edellä omistusoikeuden luonteesta sanotun vuoksi oppilaalle tulee siis antaa oikeus hakea puhelimensa, vaikka sen vuoksi, että hän haluaa istua sen päällä. Koululla on oikeus rajoittaa vain oppimista ja opetusta häiritsevää käyttöä.

¹⁴¹ Francke ja muut, Tietokoneen, kännykän ja muiden mobiililaitteiden käyttöön liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista (2017) s.7

7 Uhkatilanteet ja toimintavelvollisuus

7.1 Uhkatilanteiden määrittely

Perusopetuksessa kohdatut uhkatilanteet ovat tyypillisesti erilaisia väkivallantekoja, kuten lyöntejä tai potkuja. Myös erilaisia uhkauksia esiintyy.¹⁴³ Varhaiskasvatuksen ja koulutuksen henkilökunta myös raportoi eniten uhkatilanteita julkishallinnon toimintasektoreista.¹⁴⁴ Tosin näistä sektoreista puuttuivat kokonaan terveydenhuollon osat alueet. Huomattavaa on, että raportoiduissa väkivallanteoissa korostuu 6-8 vuotiaiden poikien osuus.¹⁴⁵ Väkivallanteiden suhteellisen suuri osuus painottuu siis ensimmäisten luokka-asteiden tasolle. Yleisopetuksessa 40% väkivaltaa sisältävistä uhkatilanteista ratkesi ilman fyysistä puuttumista, kuitenkin fyysistä rajoittamista edellytti 37% yleisopetuksen uhkatilanteista.¹⁴⁶ Uhkatilanteet ovat yleisimpiä mukautetun opetuksen ryhmissä, mutta niiden syvempi tarkastelu jätetään tämän tekstin ulkopuolelle näiden ryhmien oppilasaineiden erityispiirteiden vuoksi.

Uhkatilanteista voidaan selkeästi erottaa ne tilanteet, joissa tilanne pysyy sanallisella tasolla, fyysiset tilanteet, joista seurasi fyysisiä tai henkisiä vammoja, sekä fyysiset tilanteet, joista ei seurannut vammoja.¹⁴⁷ Uhka voidaan määrittellä myös yleisemmällä tasolla kaikiksi tilanteiksi, joissa henkilö tai henkilöryhmä tai ilmiö aiheuttaa vahinkoa tai paha luonteensa, läsnäolonsa tai olemassaolonsa vuoksi.¹⁴⁸ Uhkatilanteet voidaan jäsentää oikeudellisesti niihin, joissa mahdollisesti syntyy oikeudellisia vastuita, sekä niihin, joissa näitä vastuita ei synny. Vastuiden syntymiseen vaikuttavia tekijöitä ovat osapuolten ikä, asema sekä tekojen laatu. Keskeisesti tarkastellaan opettajille ja rehtoreille syntyviä vastuita.

¹⁴³ Hurme, Jahnukainen & Hotulainen, 2019, s.272.

¹⁴⁴ Paavola, 2021, s.32.

¹⁴⁵ Hurme, Jahnukainen & Hotulainen, 2019, s.276.

¹⁴⁶ Hurme, Jahnukainen & Hotulainen, 2019, s.277.

¹⁴⁷ Hurme, Jahnukainen & Hotulainen, 2019, s.277.

¹⁴⁸ Olsen ym, 2020, s.32.

7.2 Oikeudelliset vastuut uhkatilanteissa

Uhkatilanteissa vastuu toiminnasta on ensisijaisesti koulun henkilökunnalla. Vastuuasemaopin mukaisesti henkilölle perustuva vastuuasema perustuu aina johonkin, rikoslaissa eriteltyyn syyhyn. Henkilölle voi muodostua vastuuasemassaan sekä suojaamis- että valvontavelvoitteita, joissa henkilö on joko velvollinen vastaamaan tietyn eritellyn ryhmän henkilöitä turvallisuudesta, tai valvontavelvoitteena henkilö on velvollinen vahvimaan vaaran lähdeä (esimerkiksi tulityöskentelyssä henkilö on velvollinen vahvimaan, että työskentely ei synnytä tulipaloa tai muuta vahinkoa).¹⁴⁹ Rikoslain 3. luvun 3§ mukaisesti epävarsinaiseen laiminlyöntirikokseen vaadittu vastuuasema voi syntyä viran, aseman tai toimen vuoksi. Opettajan on katsottu olevan vastuussa opetusryhmästään sekä opetussuunnitelman perusteissa¹⁵⁰, että oikeuskäytännössä.¹⁵¹ Kuitenkin on tärkeää, että viran perusteella vastuuasemassa oleva ymmärtää vastuunsa kokonaisuuden. Edellä mainitussa oikeustapauksessa selviää, että enemmistön turvallisuudesta vastaaminen yksittäisen yksilön ryhmästä kadotessa ei riitä, vaan vastuun katsotaan ulottuvan myös ryhmän pitämiseen yhtenäisenä ja valvottavana.¹⁵²

Suomessa rikosoikeudellisen vastuun ikäraja on 15 ikävuotta ja rikosoikeudellinen vastuu alkaa tätä syntymäpäivää seuraavan vuorokauden alusta.¹⁵³ Tätä nuoremmille oppilaille ei heidän tekojensa vakavuudesta riippumatta voi syntyä rikosoikeudellista vastuuta, vaikkakin huomattavaa on, että vahingonkorvausvastuulla ei ole alaikäraja. Vahingonkorvauksia ei tarkemmin käsitellä tässä tekstissä. Koulun henkilökunta on järjestäen rikosoikeudellisessa vastuussa ja heidän toimiaan koskee myös aiemmin käsitelty virkavastuu. Edellä (luku 3.) käsitellyn mukaisesti koulun opettajat sekä rehtorit joutuvat virantoimituksessaan suorittamaan sellaisiakin tekoja, jotka täyttävät rikolliselle

¹⁴⁹ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s. 221.

¹⁵⁰ Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet-Määräykset ja ohjeet 2014:96, s. 34.

¹⁵¹ KKO 1977 II 11.

¹⁵² Nurmimäki, 2004. s.130.

¹⁵³ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.449.

teolle asetettuja kriteereitä. Otamme esimerkiksi tyypillisen kiinnipitotilanteen, jossa opettaja fyysisesti estää oppilasta liikkumasta, jotta oppilas rauhoittuisi eikä omalla toiminnallaan aiheuttaisi vaaraa itselleen tai muille. Teossa täyttyvät rikoksen kriteereistä ainakin tunnusmerkistön mukaisuus (pahoinpitely) sekä tahallisuus (tekijä tarkoittaa teollaan aiheuttaa henkilön vapaan liikkumisen estämisen, eli vahinkoseurauksen). Kyseeseen ei myöskään voi tulla vastuunvapaus virkatoimen nojalla sallittujen voimakeinojen käytön perusteella, koska perusopetuslaki ei määrittele opettajille ja rehtoreille oikeutta kiinnipitoon edellä kuvatulla tavalla. Tapahtuma on kuitenkin melko tavallinen perusopetuksessa, joten peruste sen sallimiselle on löydettävä yleisistä vastuunvapausperusteista.

7.3 Hätävarjelu

Hätävarjelu määritellään rikoslain 4.luvun 4 §. Hätävarjeluna pidetään sen mukaan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi tehtyä tarpeellista puolustustekoa, joka ei saa ilmeisesti ylittää sitä, mitä tilannekohtaiset olosuhteet huomioon ottaen voidaan pitää puolustettavana. Huomionarvoista on, että hätävarjeluteolla ei voi puolustautua kuin oikeudetonta hyökkäystä vastaan. Näin ollen esimerkiksi oppilaan vastarinta perusopetuslain mukaista tilasta poistamista suorittavaa opettajaa tai rehtoria vastaan ei nauti lähtökohtaisesti vastuunvapausperiaatteen suojaa. Toisaalta tilanteessa henkilökunnan jäsen voi sanotussa tilanteessa toimillaan selkeästi ja törkeästi ylittää sen, mitä voidaan pitää hyväksyttävänä voimankäyttönä virkatoimen suorittamiseksi. Näissä tilanteissa oppilaan teot saisivat mahdollisesti suojaa hätävarjeluna.¹⁵⁴

Hätävarjeluteon oikeuttaminen on mahdollista myös muiden kuin välittömästi tekijään kytkeytyvien oikeushyvien suojelemiseksi.¹⁵⁵ Näin ollen, koulun henkilökunnan jäsen voi turvautua hätävarjeluun ”kolmantena osapuolena” myös tilanteissa, joissa oikeudeton hyökkäys tapahtuu kahden muun henkilön välillä. Koulumaailmassa siis yleensä

¹⁵⁴ Frände, 2005, s.153.

¹⁵⁵ HE 44/2002 vp s.117.

oppilaiden välillä. Opettajalla ja Rehtorilla on myös vastuuasemansa vuoksi erityinen velvollisuus näin toimia, vaikka ihmisillä ei ole laissa määritettyä velvoitetta missään tilanteessa turvautua hätävarjeluun.¹⁵⁶

Oikeudeton hyökkäys tulee määritellä hätävarjelun ymmärtämiseksi. Oikeudeton hyökkäys edellyttää, että teolla täytetään jonkin rikoksen tunnusmerkistö ja sen tekijä toimi tahallisesti tai tuottamuksellisesti.¹⁵⁷ Hyökkäyksen katsotaan alkavan siitä hetkestä, kun hyökkääjän toiminta osoittaa selkeän vaaran muodostumisen uhrille. Esimerkiksi astalolla uhkaaminen aloittaa oikeudettoman hyökkäyksen.¹⁵⁸ Uhalla pitää olla ajallinen yhteys esitettyyn uhkaukseen, eikä esimerkiksi eilen esitetty uhkaus anna oikeutta hätävarjelutoimille seuraavana päivänä.¹⁵⁹ Hyökkäystä vastaan saa kuitenkin puolustautua niin kauan, kuin oikeudeton hyökkäys jatkuu.¹⁶⁰ Vaikkapa sidotulla uhrilla on oikeus puolustaa itseään sitomisen perusteella jatkuvasti, vaikka eriteltyä hyökkäystä ei voitaisi antaa jokaiselle ajankohdalle. Oikeudeton hyökkäys päättyy hyökkääjän luopuessa teostaan, hänen paetessaan tai kun hänet on tehty kyvyttömäksi jatkamaan hyökkäystä.¹⁶¹ Kostotoimet on siis rajattu hätävarjelu-oikeuden ulkopuolelle.

Eräs yleinen harhaluulo julkisessa keskustelussa on, että hyökkäyksen kohteena olevan tulee lähteä ensisijaisesti karkuun. Vaikkakaan Suomessa ei sovelleta joidenkin Yhdysvaltojen osavaltioiden tapaan ”*stand your ground*” -tyyppistä sääntelyä, jossa lainsäädäntö tunnustaa henkilön oikeuden vastata voimaan voimalla, tarvittaessa tappavalla voimalla, huolimatta hänen mahdollisuuksistaan toimia toisin.¹⁶² Ei suomessa ole kuitenkaan kirjattu lainsäädäntöön myöskään ehdotonta velvollisuutta paeta. Vain niissä tilanteissa, joissa puolustusteolla aiheutetaan pakoon lähtemiseen nähden huomattavasti vähemmän puolustettavissa oleva seuraus, voidaan pakenemismahdollisuudelle

¹⁵⁶ Frände, 2005, s.150.

¹⁵⁷ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s. 393.

¹⁵⁸ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.396.

¹⁵⁹ Majanen, 1979, s.50.

¹⁶⁰ Nuutila, 1997, s. 243,285.

¹⁶¹ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s.396.

¹⁶² Teigen, Self Defense and “Stand Your Ground”, 2022.

antaa oikeudellista painoarvoa.¹⁶³ Tilanne on tällainen esimerkiksi silloin, jos jokin käsillä oleva olosuhde selkeästi osoittaa, ettei tekijä ole kykenevä lähtemään uhrin perään. Tällainen seikka voi olla esimerkiksi tekijän voimakas päihtymystila. Pakenemisvelvollisuuden ongelmana olisi nimenomaan velvollisuus kääntää selkä uhkaajalle, joten siihen lainsäädännöllä ehdottomasti velvoittaminen olisi erittäin arveluttavaa.

Opettajan ja rehtorin on työssään olennaista tunnistaa, milloin hätävarjelua tulisi käyttää. Hätävarjelutoimiin ryhtymättä jättäminen saattaa joissain tilanteissa täyttää epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen tunnusmerkit. Epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen rangaistusvastuu koostuu kahdesta tekijästä, jotka ovat kausaliteetin ja teon huolimattomuuden vaatimus sekä toimimatta jättäminen, huolimatta erityisestä velvollisuudesta toimia. Henkilön tulee siis toiminnallaan aiheuttaa sellainen vahinkoseuraamus, jossa toteutuu aiemmin käsitelty syy-yhteyden vaatimus syntyneeseen seuraamukseen. Frände huomauttaa kuitenkin, että hänen näkemyksensä mukaan epävarsinaisessa laiminlyöntirikoksessa ei tule jäädä varteenotettavaa epäilyä siitä, että seuraus olisi syntynyt, vaikka laiminlyöty teko olisi toteutettu.¹⁶⁴

Näin ollen voidaan kuvitella esimerkiksi kahden oppilaan välinen tappelu, johon henkilökunta ei riittävästi tai riittävän ajoissa puutu. Tilanne etenee siten, että toinen osapuoli pääsee potkimaan maassa makaavaa uhria. Tästä mahdollisesti seuraavat vammat olisi voitu välttää, jos henkilökunnan jäsen olisi puuttunut tappelun kulkuun aiemmin. Toisaalta voidaan hahmottaa tilanne, jossa oppilas lyö toista oppilasta yllättäen takapäin, ilman tappelua ennakoivaa huutelua tai muuta provosointia. Tässä tilanteessa tämän lyönnin estämättä jättäminen ei välttämättä ole epävarsinainen laiminlyöntirikos, koska lyönnin seuraukset ovat jo syntyneet, vaikka henkilökunta puuttuisi välittömästi hätävarjelutoimilla lyöjän toimiin. Kontrafaktuaalisen kokeen mukaisesti hätävarjeluteon poistaminen kausaaliketjusta, ei aiheuta vamman syntymättä jäämistä. Koulun vastuun näyttäminen siitä, että tämän tyypisen teon estämiseksi etukäteen ei ole tehty

¹⁶³ Frände, 2005, s.157.

¹⁶⁴ Frände, 2005, s.239.

tarpeeksi, lienee vähintään haastavaa. Laiminlyönnillä epävarsinaiseen laiminlyöntirikokseen syyllistyvällä tulee olla myös kyky ja tilaisuus havaita riskit¹⁶⁵, joka edellä kuvatussa tilanteessa on liki mahdotonta. Laiminlyönti edellyttää jo kielellisesti arvioituna tietoa siitä, että jokin suorite tulisi tehdä.

Alussa mainittiin esimerkki kiinnipitotilanteesta oppilaan rauhoittamiseksi. Tekoa arvioidaan hätävarjeluna, jossa uhkaavasti käyttäytyvää oppilasta estetään liikkumasta välittömästi uhkaavalta tai jo alkaneelta oikeudettomalta hyökkäykseltä muiden, tai kiinnipitäjän itsensä suojaamiseksi. Eduskunnan oikeusasiamies (EOAK) on antanut ratkaisun (EOAK/4941/2019), jossa asettaa tietyjä laadullisia kriteereitä oppilaan kiinnipidolle ja rauhoittamiselle. Ratkaisussa hätävarjelutekoon muiden ihmisten suojaamiseksi väkivallalta on ryhtynyt koulunkäynnin ohjaaja, joka on useassa eri tilanteessa pidellyt aggressiivista oppilasta voimakeinoin maassa väkivallan uhan torjuakseen.

Ratkaisussaan EOAK nostaa keskeisiksi elementeiksi 1) toimenpiteiden rajatun käyttöajan, toimenpiteitä tulee käyttää vain sen ajan, kuin on välttämätöntä. 2) käytettyjen keinojen oikeasuhteisuus ja 3) tapahtuman huolellinen dokumentointi.¹⁶⁶ Kriteeristöissä jossain määrin tulkinnanvaraiseksi jää, miten keinojen rajattu käyttöaika rajataan käytännössä. Luultavaa on, että EOAK ei ratkaisussaan tarkoita, että oppilaaseen hänen ja muiden terveyden turvaamiseksi kohdistetut rajoitus- ja rauhoittamistoimet lakkauteen heti, kun välitön toiminta on saatu lakkaamaan, vertautuen velvollisuuteen lopettaa hätävarjeluteko heti, kun hyökkäyksen uhka on lakannut. Vaikkakin selvää on, että akuuttia väkivallantekoa torjuvan voimakeinon käyttö tulee lopettaa välittömästi sen toimittua myös oppilas vastaan henkilökunnan jäsen -asetelmassa. Kuitenkin tilanteet sisältävät usein oppilaan rauhoittamiseksi tarkoitettuja keinoja, joiden osalta EOAK yhtyy aluehallintoviraston kantaan siitä, että perusopetuslaki ei säädi niistä, joten ne tulevat arvioitavaksi pakkotilatekoina myös opettajan tai rehtorin suorittamina.¹⁶⁷ Mikäli

¹⁶⁵ Frände, 2005, s.247.

¹⁶⁶ EOAK/4941/2019 s.7.

¹⁶⁷ EOAK/4941/2019 s.5.

oppilasta pidetään kiinni, koska tämä on uhannut vahingoittaa itseään, arvioidaan asiaa pakkotilatekona. Oikeudetonta hyökkäystä ei nimittäin voi kohdistaa itseensä.

7.3.1 Hätävarjelun liioittelusta

Hätävarjelun liioittelulla tarkoitetaan tilannetta, jossa hätävarjelutoimeen ryhtyminen on sinänsä ollut oikeutettua, mutta sen toteuttamisessa on ylitetty hätävarjelun rajat. Hätävarjelun liioittelun tyyppitilanteiksi voidaan katsoa ainakin 1) hätävarjelutekoon ryhtyminen ”etuajassa”, eli ennen kuin hyökkäys uhkaa välittömästi, 2) puolustuksen jatkaminen onnistuneen hyökkäyksen torjumisen jälkeen, 3) käytetyt keinot ovat liiallisia siihen nähden, mitä voidaan pitää puolustettavana.¹⁶⁸ Hätävarjelun liioittelu voi johtaa rikosvastuusta vapautumiseen tai rangaistuksen lievennykseen tuomioistuimessa. Siitä ei kuitenkaan tuomita pelkällä rikosnimikkeellä ”hätävarjelun liioittelu”, vaan teon rikosnimike arvioidaan rikoslain perusteella ja rikosnimikkeen eteen laitetaan liitteenä fraasi ”hätävarjelun liioitteluna tehty”.¹⁶⁹

Hätävarjelun liioittelu on mahdollista katsoa rikoslain mukaiseksi anteeksiantoperusteeksi. Tämä edellyttää, että tekijältä ei voitu kohtuudella vaatia muunlaista suhtautumista. Toisin sanoen tekijän menettely ei osoita syyllisyyttä ja hän on tekonsa oikeusjärjestyksen vastaisuudesta huolimatta rangaistusvastuusta vapaa.¹⁷⁰ Hätävarjelun liioittelun arvioiminen on voimakkaasti tilannekohtaista, mutta kyse on poikkeuksellisesta tilannekohtaisesta tekijästä tai tekijöistä, jotka riistävät puolustautujalta kyvyn sellaisiin puolustustekoihin, joita puhtaasti hätävarjelun tunnusmerkistöä arvioimalla voitaisiin pitää oikeutettuina.¹⁷¹ Ennen rikoslain uudistusta hätävarjelun liioittelun vapauttava vaikutus ilmaistiin ”*Jos olosuhteet olivat sellaiset, ettei hän voinut mieltänsä malttaa, häntä ei saa rangaistukseen tuomita*”. Lain esitöiden perusteella nykyisessä laissa hätävarjelun liioittelulla on rikosvastuusta vapauttava vaikutus, jos vaikea motivaatiotilanne vaikuttaa puolustautujan toimiin siten, että ylimitoitettuja puolustustekoja voidaan pitää ymmärrettävinä ja siinä tilanteessa anteeksiannettavina. Näitä tilanteita saattavat

¹⁶⁸ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, s.408., myös Frände, 2005, s.194-195.

¹⁶⁹ HE 44/2002 vp. s.16.

¹⁷⁰ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, s.409.

¹⁷¹ Frände, 2005, s.196

olla esimerkiksi yllättävät ja vaaralliset tilanteet¹⁷² Ilmeisesti lainsäätäjä tarkoittaa vaarallisuudella jollakin tavalla normaalin hätävarjelutilanteen vaarallisuudesta poikkeavaa tilannetta, sillä lähtökohtaisesti hätävarjelun oikeuttamisperuste on oikeushyvien suojeleminen vaaralta. motivaatiotilannetta ohjaavina tunteina taas tulee esiintyä pelkoa, hämmennystä ja kauhua, ei vihan tai raivon kaltaisia tunteita.¹⁷³

Oikeuskäytännössä anteeksiantoperusteeksi kelpaavana hätävarjelun liioitteluna on katsottu esimerkiksi tilanne, jossa kahden henkilön kotiin tunkeutunut pampulla aseistautunut mies on kohdistanut iskuja asukkaisiin. Tunkeutujan kuristaessa toista asukasta kurkusta, oli vapaana ollut asukas iskenyt tunkeutujaa kasvoihin kookkaalla veitsellä useita kertoja. Iskuja hän oli kohdistanut tekijään myös hyökkäyksen päätyttyä ja tekijän ollessa lattialla puolustuskyvyttömässä tilassa. Ratkaisussaan oikeus katsoi, että tekijän etukäteen soittamat uhkauspuhelut, hänen ystävänsä läsnäolo asunnon ulkopuolella sekä tilanteen yleinen kaoottisuus tekivät veitseniskuista ja hätävarjelun aikarajojen ylittämisestä anteeksiannettavaa.¹⁷⁴

Hätävarjelun liioittelu perustuu voimakkaasti kokonaisarviointiin, joten koulumaailmasakin tilanteessa otetaan huomioon useita tekijöitä. Luonnollisesti niissä tilanteissa, joissa henkilökunnan jäsen puuttuu kolmantena osapuolena oppilaiden väliseen väkivaltaan hätävarjeluteoin, on henkilökunnan jäsenellä korostetun suuri velvollisuus toimia virkansa ja asemansa vuoksi toimia objektiivisesti arvioituna rationaalisesti. Näin ollen kynnyksellä hätävarjelun liioittelun mahdollisuudelle lienee korostetun korkea. Luonnollisesti se ei kuitenkaan poista lain esitöissä mainittujen tunteiden vallassa tehtyjen tekojen mahdollisuutta, mutta kyseessä tulee olla huomattavan poikkeuksellinen tilanne. Esimerkiksi juuri vakavasti toista oppilasta teräaseella tai vastaavalla vahingoittaneen oppilaan taltuttaminen ylimitoitettulla voimalla saattaa tulla kysymykseen, jos sitä motivoivana tekijänä on haavoitetun nopeampi avun piiriin saattaminen. Tällöin motivoivana tekijänä voitaneen katsoa olevan pelko haavoitetun oppilaan tilasta.

¹⁷² HE 44/2002 vp. s.111.

¹⁷³ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s. 412.

¹⁷⁴ KKO: 2013: 60.

7.4 Pakkotila

Pakkotila on eräs rikoslaissa määritellyistä vastuunvapausperusteista. Sen mukaan hätävarjelulla voidaan torjua oikeushyvään kohdistuvaa välitöntä ja pakottavaa vaaraa, jos se on kokonaisuus huomioon ottaen puolustettavissa. Kyse on myös viimesijaisesta keinosta, johon tulee siis turvautua vain, jos muut keinot eivät objektiivisesti tarkastellen voi tilannetta ratkaista.¹⁷⁵ Hätävarjelun tapaan myös Pakkotilateolla voidaan puuttua myös ”kolmantena osapuolena” kahden muun osapuolen väliseen tilanteeseen.¹⁷⁶ Pakkotilateossa keskeistä on, että pakkotilateolla puolustettava intressi on huomattavasti uhrattua oikeushyvää arvokkaampi objektiivisesti tarkasteltuna.¹⁷⁷ Näin ollen esimerkiksi hengen menetykseen tai vammautumiseen johtava pakkotilateko on äärimmäisen harvinainen, ellei jopa mahdoton.¹⁷⁸ Pakkotilateon oikeuttavalta vaaralta kuitenkin vaaditaan akuuttia ja merkittävästi nykyhetken ja välittömän lähitulevaisuuden aikana todennäköisesti realisoituvia vahinkoja. Näin ollen pakkotilateolla ei voi perustella esimerkiksi sellaisen toiselle kuuluvan huonokuntoisen rakennuksen tahallista sortuttamista, joka olisi saattanut joskus sortua ihmisen päälle.¹⁷⁹

Pakkotilateko voidaan kohdistaa kuitenkin myös ihmiseen.¹⁸⁰ Aseen tai vaarallisen esiinteen pois ottaminen, tai ylempänä mainittu henkilön pitelemineen itsensä vahingoittamisen estämiseksi ovat pakkotilatekoja. Huomattavaa kuitenkin on, että pakkotilateoksi luokiteltava teko ei voi olla samalla hätävarjeluteko. Näin ollen aseiden riistäminen henkilöltä, joka on jo aloittanut hyökkäyksen tai sen uhka on välitön, on hätävarjelua, jota arvioidaan hätävarjelun kriteeristön kautta. Pakkotilassa asetetaan siis oikeus oikeutta

¹⁷⁵ HE 44/2002 vp. s.116.

¹⁷⁶ Tapani, Tolvanen & Hyttinen, 2019, s. 417.

¹⁷⁷ HE 44/2002 s.119.

¹⁷⁸ Pennanen, 2006, s.15.

¹⁷⁹ Backman, 2004, s.4.

¹⁸⁰ esim. HO 19/131930 kehitysvammaisen henkilön käsien sitominen ja HO 15/155365 aseiden riistäminen.

vastaan.¹⁸¹ Toisen henkilön etuja ei lähtökohtaisesti saa suojata ilman tämän suostumusta, kuitenkin tunnistaen rajat siinä, milloin henkilö on selvästi kykenemätön käyttämään omaa harkintakykyään tai toimii suorastaan järjenvastaisesti.¹⁸² Opettajien ja rehtorien valvontavastuu ulottuu myös tälle alueelle ja heillä on vastuuasemansa vuoksi velvollisuus estää myös pakkotilanteella estettävissä olevat teot. Jossain määrin epäselväksi jää, missä määrin heidän velvollisuutensa ulottuu myös oppilaiden tavaroiden ja muun omaisuuden suojaamiseen. Koulumaailmaan mielenkiintoisella tavalla kytkeytyvä esimerkki kuitenkin on oikeus ottaa ase tai vaarallinen esine pois. Opettajilla ja Rehtorilla on perusopetuslain mukainen oikeus näin toimia, mutta tilanteissa, jotka voidaan katsoa pakkotilanteen oikeuttaviksi, vaikkapa koulun keittäjällä tai avustajalla on vastaava oikeus. Tällöin tekoa arvioidaan pakkotilan kriteeristön kautta oikeushyvien vertailun kautta, eikä perusopetuslain mukaisena julkisen vallan tosiasiallisena käyttämisenä. Teko kuitenkin tähtää ihmishenkien, eikä esimerkiksi omaisuuden, suojeluun. Näin ollen sen arvioinnissa ollaan oikeuskäytännön mukaisesti sallivampia.¹⁸³

Joskus pakkotilassa toimiva saattaa joutua tekemään intressivertailua myös samanarvoisten intressien välillä tietoisena siitä, että ei ehdi suojata jokaista intressiä. Näin saattaa olla esimerkiksi koulussa tapahtuneen onnettomuuden jälkeen, jolloin henkilökunta joutuu väistämättä arvioimaan sitä, keitä oppilaista auttaa ensimmäisenä ottaen samalla riskin osan vammojen pahenemisesta tai kuolemasta. Näissä tilanteissa toimintaa arvioidaan sen pohjalta, ovatko pelastajat toimineet tilanteessa olosuhteet huomioon ottaen edellytettävän huolellisuuden ja riipeyden mukaan. Jos näin todetaan toimitun, poistuu mahdollinen rangaistusvastuu avun viivästymisen seurauksista.¹⁸⁴

¹⁸¹ Honkasalo, 1965, s.165.

¹⁸² Backman, 2004, s.5.

¹⁸³ Backman, 2004, s.7.

¹⁸⁴ Backman, 2004, s.7.

8 Johtopäätökset

Tutkimuksessa lähdettiin selvittämään, miten opettajat sekä rehtorit voivat peruskoulun arjessa ylittää tai alittaa toimivaltuutensa. Tarkastelun lähtökohdaksi otettiin opettajien sekä rehtorien virka-asemasta johtuvat velvoitteet, mukaan luettuna myös sellaiset velvoitteet, joita ei kirjata virkasopimukseen suoraan.

Tutkimus on osoittanut, että vastuuasemaopin takia opettajilla ja rehtoreilla on useita velvoitteita suhteessa oppilaiden turvallisuuteen. Joskus näiden velvollisuuksien täyttäminen edellyttää, että viranhaltija toimii yleisten vastuuvapausperusteiden puitteissa, eikä perusopetuslaissa määritellyillä valtuuksilla. Erityisesti hätävarjelu- ja pakkotila-toimissa korostuu kuitenkin näiden toimien hyvin tulkinnanvarainen ja paikoin monimutkainen luonne, jonka ymmärtäminen ja soveltaminen mahdollisesti hyvinkin nopeaa reagointia edellyttävässä tilanteessa ei ole helppo tehtävä, erityisesti huomioiden viranhaltijoiden asema ensisijaisesti pedagogiikan asiantuntijoina. Oikeudellistuvassa yhteiskunnassa oppilaiden ja heidän vanhempiansa voidaan otaksua olevan tulevaisuudessa entistä paremmin selvillä omista oikeuksistaan, joten peruskoulujen tulisikin kiinnittää erityistä huomiota näiden asioiden kouluttamiseen ja tietojen päivittämiseen henkilökunnalle.

Kurinpidon osalta sääntely on perusopetuslaissa tarkempaa. Kuitenkin vain määrääkainen erottaminen sekä oppilaan tavaroiden tarkastus ovat yksityiskohtaisesti säädeltyjä toimia. Kirjallinen varoitus, jälki-istunto, siivousvelvoite ja häiritsevän oppilaan poisto ovat jossain määrin avoimempia. Erityisesti koulupäivän jälkeen määrättävät rangaistukset edellyttävät perusoikeuksia merkittävästi rajaavan luonteensa vuoksi hallinnon oikeusperiaatteisiin ja hyvään hallintotapaan tiukasti sidottuja menettelyjä. Erityisesti toimien perusteisiin ja rangaistusten määräämiseen erityistapauksissa tulisi kiinnittää etukäteistä huomiota, kuten useista teoista koostuvan tekokokonaisuuden tuomitseminen tai oppilaan henkilöön liittyvistä erityisolosuhteista (lääketieteelliset syyt) johtuvat seikat rangaistuksen mittaamisessa.

Näiden seikkojen etukäteinen kirjaaminen ja niiden soveltaminen kytkeytyvät kiinteästi myös siihen, että hyvän hallinnon ja hallinnon oikeusperiaatteiden valossa näiden kysymysten ratkaisuun käytettyjen ohjeiden sekä jälki-istunnon pituutta määrittävien tekijöiden yleisesti tulisi olla oppilaiden ja heidän huoltajiensa käytettävissä etukäiteisesti, jolloin myös jälkikäteisen oikeusturvan toteutuminen parantuu ja erimielisyyksien selvittäminen helpottuu. Kurinpitovirastoista määrätymisperusteista voitaisiin sääntää kaikkia peruskouluja koskien esimerkiksi Opetusministeriön asetuksella.

Eduskunnan oikeusasiamiehen päätöksistä ilmenee, että peruskouluissa ei aina hahmoteta kurinpidon tarkkarajaista sitomista perusopetuslakiin. Esimerkiksi oppilaan seisottaminen rangaistusluonteisesti ei ole perusopetuslain mukainen kurinpitokeino. Lisäksi oppilaan omaisuuden haltuunotossa tulee tarkoin huomioida perusopetuslain säädökset, eikä kerätä esimerkiksi matkapuhelimia tai vastaavia vaarattomia esineitä pois rangaistuksena oppilaan rikkeestä tai etukäteisenä työrauhan varmistamisena (kännykkäparkki).

Tutkimuksen tuloksena voidaan todeta, että peruskoulun viranhaltijoiden toimintaympäristössä on lukuisia eri oikeudenaloihin kytkeytyviä tapahtumia, joissa väärin toimimalla rikosoikeudellinen virkavastuu tai yleisrikoksen delikti saattaa täytyä. Osa näistä tapahtumista on hyvinkin arkisia ja maallikon asemasta tarkasteltuina asianmukaiselta vaikuttavia. Kuitenkin esimerkiksi tekstissä esiin nostettu esimerkki oppilaasta, joka on haluton syömään kouluruokaa ja sen johdosta opettaja annostelee hänelle ruokaa, samalla velvoittaen hänet istumaan ruokalassa, kunnes lautanen on tyhjä, voidaan katsoa hyvinkin räikeäksi toimivallan ylittämiseksi sekä mahdollisesti oppilaan perusoikeuksia ja ihmisarvoa loukkaavaksi menettelyksi. Asian juridiseen tarkasteluun ei ennen rangaistuksen mittaamista tuomioistuimessa erityisesti vaikuta, että toiminnan motiiviksi voitaneen katsoa opettajan huoli oppilaan ravitsemuksesta ja jaksamisesta.

Lähteet

- Aarnio Aulis, 1997. *Oikeussäännösten systematisointi ja tulkinta*. Teoksessa Häyhä, Juha (toim.). *Minun metodini*, s. 35–56. Helsinki.
- Aarnio Aulis, (2006), *Tulkinnan taito*, Sanoma pro OY.
- Aalto M, EU:n uudelleenlaadittu maksukyvyttömyysasetus – eräitä uutuuksia ja niiden taustoja. Päivittyvä verkkojulkaisu (2017/2017). Alma Talent OY.
- Akaan koulujen järjestyssäännöt ja koulukohtaiset tarkennukset.
- Araneva M, (2022) *Lapsen suojelu – toteuttaminen ja päätöksenteko*, Alma Talent Oy.
- Backman E, (2004) *Pakkotila ja velvollisuuksien kollisio rikosoikeudessa*. Lakimies 3/2004.
- Boucht Johan, Frände Dan, (2008), *Suomen rikosoikeus -rikosoikeuden yleisten oppien perusteet*. Poliisiammattikorkeakoulu Tampere.
- Finlex, lainkirjoittajan opas. Verkkojulkaisu, noudettu 28.1.2022. Saatavilla: <http://lainkirjoittaja.finlex.fi/4-perusoikeudet/4-1/#to>
- Frände D. (2005) *Yleinen rikosoikeus*. Edita Publishing Oy.
- Frände D, Matikkala J, Tapani J, Tolvanen M, Viljanen P, Wahlberg M. (2014) *Keskeiset rikokset*, Edita Publishing Oy.
- Golnik T & Ilves V, *Opetusalan työolobarometri 2020*. OAJ.
- Hakalehto-Wainio S, *lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa*, 2011. Defensor Legis N:o 4/2011.
- Hakalehto-Wainio S, *turvallisen oppimisympäristön toteutumisen oikeudellisista haasteista peruskoulussa*, Lakimies 2/2012.
- Harjulan koulun järjestyssäännöt 2020-21, turvallisuusliite. Nurmijärven kaupunki. 2020.
- Hallberg Pekka, Karapuu Heikki, Ojanen Tuomas, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo, Viljanen Veli-Pekka, Päivittyvä verkkojulkaisu. *Perusoikeudet*. Alma Talent oy
- Helsingin sanomat, verkkojulkaisu 22.6.2022. Noudettu 15.12.2022 osoitteesta: <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000008900991.html>
- Helsingin sanomat, verkkojulkaisu 7.7.2022. noudettu 15.12.2022 osoitteesta: <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000008929439.html>

- Hurme K, Janhukainen M, Hotulainen R. (2019) *Koulun henkilöstöön kohdistuvan kouluväkivallan osapuolet, olosuhteet ja tilanteiden laatu.*
- Honkasalo Brynolf, (1965) *Suomen rikosoikeus: yleiset opit 1* Suomen lakimiesyhdistys.
- Järjestyssääntöjen laatiminen, ohje 1/012/2016. Opetushallitus.
- Keravan perusopetuksen koulujen järjestyssäännöt.
- Koulunkäynniohjaajat/-avustajat ja häiriötilanteet koulupäivän aikana.* (2019) Julkisten ja hyvinvointialojen liitto.
- Koskinen Seppo, Kulla Heikki, (2019). *Virkamiesoikeuden perusteet.* Alma Talent Oy. Helsinki.
- Kunnallinen opetushenkilöstön virka- ja työehtosopimus 2020-2021
- Lappi-Seppälä Tapio, Hakamies Kaarlo, Helenius Dan, Melander Sakari, Nuotio Kimmo, Ojala Timo, Rautio Ilkka, (2011) *Rikosoikeus.* Päivittyvä verkkojulkaisu. Alma talent oy.
- Liedon kunnan perusopetuksen järjestyssäännöt
- Majanen M, (1979). *Yksityishenkilön oikeudesta voimakeinojen käyttöön.*
- Mahkonen Sami, (2017), *Konfliktit kouluissa.* Edita publishing oy.
- Mäenpää Olli, (2003). *Hallinto-oikeus.* Alma Talent oy. Helsinki
- Mäenpää Olli. (2017) *Yleinen hallinto-oikeus.* Alma Talent Oy.
- Mäntylä Niina (2012) *Koulukiusaaminen kiusaajan rikoksena, Oikeus 3/2012.*
- Nuutila A-M, (1997) *Rikoslain yleinen osa 1.* Lakimiesliiton kustannus.
- Nurmimäki Tiina, Epävarsinainen laiminlyöntirikos. Teoksessa Rikosoikeuden uudistuneet yleiset opit (2004) Lahti Raimo, Ojala Timo. Helsingin hovioikeuden julkaisu- ja.
- Olsen, O., Juhl, K. V., Lindøe, P., Engen, O. (toim.) (2020). *Standardization and Risk Governance.* London: Routledge.
- Pennanen M, (2006) *Perusoikeudet ja pakkotila.* Edilex.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet- Määräykset ja ohjeet 2014:96.* (2014) Opetushallitus.

- Paavola Heli (2021) Kuntaturva-hankkeen loppuraportti, osa 1. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:6.
- Saarnilehto A, Annola V, Mika H, Karhu K, Kartio L, Tammi-Salminen E, Tolonen J, Tuomisto J, Viljanen M. Varallisuus oikeus. (päivittyvä verkkajulkaisu, 2004/2011) Alma Talent OY.
- Suunnitelma kasvatuskeskustelujen ja kurinpidollisten keinojen käyttämisestä. Kemiön saaren kunnan perusopetuksessa.
- Suunnitelma kurinpitokeinojen ja kasvatuskeskustelun käyttämisestä ja niihin liittyvistä menettelytavoista Lopen kunnan perusopetuksessa
- Tapani J., Tolvanen M. & Hyttinen T. (2019) *Rikosoikeuden yleinen osa*. Alma Talent Oy.
- Teigen Anne, Self defense and "stand your ground". (2022) National conference of state legislatures. Noudettu 15.12.2022 ositteesta: <https://www.ncsl.org/research/civil-and-criminal-justice/self-defense-and-stand-your-ground.aspx>
- Franckle L, Heikkilä P, Lahtinen M, Tyrkkö T, Vanttaja U. Tietokoneen, kännykän ja muiden mobiililaitteiden käyttöön liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista koulussa. (2017) Opetushallitus.
- Toivolan koulun järjestyssäännöt 6/21.3.2017.
- Yhdistyneiden kansakuntien yleismaailmallinen ihmisoikeuksien julistus.

Hallituksen esitykset

- HE 268/2014 vp.
- HE 44/2002 vp.
- HE 309/1993 vp.
- HE 205/2002 vp.
- HE 66/2013 vp.
- HE 127/2021 vp.
- HE 44/2002 vp.
- HE 127/2021 vp.

HE 309/1993 vp.

Valiokuntamietinnöt

SiVM 18/2002 vp.

PeVM 25/1994 vp.

PeVL 21/2006 vp.

PeVL 12/1998 vp.

PeVL 35/2013 vp.

PeVL 53/2006 vp.

PeVL 237/1997 vp.

Oikeuskäytäntö

KKO 1977 II 11

KKO 1978 II 128

KKO 2011:80

KKO 2013 60

HAO 09.11.2011

KKO: 2012:46

EIT: 1976-A-22

Ylimpien laillisuusvalvojen ratkaisut

EOAK/3013/4/11

EOAK/4997/2018

EOAK/4941/2019

OKV/1219/1/2017

EOAK 2730/4/07

